

ALEXANDRU SIMON*

**ÎN VARA ANULUI 1466: RIDICAREA ATHONITĂ
A LUI ȘTEFAN AL III-LEA CEL MARE ȘI PRĂBUȘIREA OTOMANĂ
A ATLETULUI GHEORGHE CASTRIOTA SKANDERBEG**

În istoria lui Ștefan, anul 1466 ocupă o poziție secundară în raport cu „anii-cheie” 1473 (marea campanie din Țara Românească), 1475 (bătălia de la Vaslui), 1484 (căderea porturilor Moldovei) ori 1497 (bătălia din Codrii Cosminului)¹, deși asupra anului 1466 (al întemeierii Putnei), care leagă – în mod evident în timp – cucerirea Chilieii (1465) și bătălia de la Baia (1467), s-a mai atras atenția². Fie dintr-o exagerată prudență, specifică abordărilor „de nișă”, fie deoarece lărgirea cadrului analizei șubrezea interpretările dorite, „anul ștefanian 1466”, chiar și atunci când a primit atenția cuvenită, a fost adesea privit în afara cadrului cronologic și a contextului politic regional³.

În 1466, în decurs de nici trei luni, Ștefan al III-lea al Moldovei a luat sub patronaj Mănăstirile Zografu (10 mai)⁴ și Hilandar (27 iulie)⁵, simbolurile monahale ale Bulgariei⁶ și

---

* Cercetător științific, dr. habil., Academia Română, Centrul de Studii Transilvane – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

¹ Deși anii de „rang secund” au avut uneori măcar importanța „anilor-cheie” (vezi Ștefan S. Gorovei, *Gesta Dei per Stephanum Voievodam*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, editori Șt. S. Gorovei, Maria-Magdalena Székely, Putna, 2004, p. 389-414).

² Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Cercetări Literare”, București, V (1943), p. 101–240, la p. 140 (care a și subliniat cel mai apăsător importanța, în plan cultural, a anului); Liviu Pilat, *Cultul Sfintei Cruci în vremea lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, I (2005), 1, p. 5–16, la p. 16; Alice Sullivan, *The Athonite Patronage of Stephen III of Moldavia, 1457–1504*, în „Speculum”, New York, XCIV (2019), 1, p. 1–46, la p. 36.

³ Iar două izvoare neglijate (Alice Sullivan, *The Athonite Patronage*, p. 7, 14, notele 24 și 59), asupra relațiilor Moldovei cu Athosul (1416, 1484) pot fi de natură (în special cel dintâi) să schimbe nu doar imagini de detaliu, ci chiar perspectiva *valahă* (monarhică) de ansamblu (Georgi Parpulov, Ralph Cleminson, *Румънци и славяни на Света гора през 1416 г.* [Români și slavi la Sfântul Munte în anul 1416], în „Palaeobulgarica”, Sofia, XXXV (2011), 2, p. 59–64; actul, cunoscut de la 1943, a fost semnalat în istoriografia română de Liviu Pilat: *La începutul relațiilor moldo-athonite: solia lui Alexandru cel Bun la Zografu și problema lavrei moldovenești*, în *Relațiile Țărilor Române cu Muntele Athos și cu alte Locuri Sfinte (secolele XIV–XX). În onorom Florin Marinescu*, editor Petronel Zahariuc, Iași, 2017, p. 55–64).

⁴ Act editat și tradus în română ultima oară în *DRH, A. Moldova, II, 1449–1486*, editori Leon Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agachi, București, 1976, nr. 135, p. 191–194. După ediția *DRH*, documentul a fost recent republicat, tradus și comentat în engleză de Alice Sullivan, *The Athonite Patronage*, Anexă, p. 45–46.

⁵ Radu G. Păun, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare (și a urmașilor săi) la Mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos*, în „Analele Putnei”, X (2014), 1, p. 191–202, la p. 192–194. O bună parte din date sunt accesibile doar pe microfilm, la Ohio State University.

⁶ Deși textul este partizan, vezi și Dan <Ioan> Mureșan, *Zographou et la transmission de l'idée impériale bulgare en Moldavie*, în „Bulgaria Mediaevalis”, Sofia, II (2011), p. 703–753.

Serbiei⁷ de la Muntele Athos⁸. Sfântul Munte era deopotrivă stâlp al rezistenței în fața Romei⁹, o fortăreață¹⁰ dispusă la protectorat *latin* (precum cel al lui Alfonso al V-lea de Aragon, regele Neapoleului, aliatul lui Iancu de Hunedoara)¹¹ și spațiu ortodox de negociere între catolici și turcii musulmani (ca la vremea tratatelor dintre Veneția și Înalta Poartă, mediate de Mara Branković, fiica despotului Gheorghe și văduva sultanului Murad al II-lea)¹². La 1466, se împlineau trei ani de când capul ultimului rege creștin din Balcani, cel al Bosniei, Ștefan Tomašević¹³, căzuse la picioarele lui Mehmed al II-lea (1463)¹⁴ și șapte ani de când același sultan, crescut de mama sa vitregă, Mara Branković¹⁵, cucerise Smederevo, capitala Despotatului Serbiei (1459)¹⁶. La 1466, urmașul lui Iancu drept *atlet* al Creștinătății¹⁷, albanezul Skanderbeg, dădea și el să se prăbușească în fața lui Mehmed¹⁸. Fiul lui Murad al II-lea părea să triumfe asupra coaliției cruciate formate împotriva sa, după începerea războiului dintre Imperiul

⁷ Pentru principalele informații, vezi Boško Bojović, Petre Ș. Năsturel, *Les fondations dynastiques du Mont-Athos: des dynasties serbes et de la sultane Mara aux princes roumains*, în *RESEE*, LXI (2003), 1–4, p. 149–176.

⁸ Abordarea clasică la Dumitru Năstase, *Le Mont Athos et l'Orient chrétien et musulman au Moyen Âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, Bucurest, XXXII (1993), 3–4, p. 309–318.

⁹ Este poziția încetățenită în istoriografie, cu o nuanță însă, care a suscitat numeroase dispute în ultimele două decenii: Ștefan al III-lea ar fi folosit Muntele Athos drept contraponderă la Patriarhia Ecumenică de Constantinopol, controlată – mai – strâns de puterea otomană (pentru punctul de plecare al acestei abordări, vezi Șt. S. Gorovei, M.-M. Székely, *Princeps omni laude maior: o istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2005, p. 19, nota 70).

¹⁰ Imagine transmisă, cu Ștefan în prim-plan, de Marino Sanudo (1502), în timpul unui nou război veneto-otoman. Vezi Ștefan Andreescu, *Ștefan cel Mare, protector al Muntelui Athos*, în *AIIAI*, XIX (1982), p. 653.

¹¹ Anscari Mundo, *Alphonse V d'Aragon et le Mont Athos*, în *Le millenaire du Mont Athos 963–1963. Etudes et mélanges*, I, Chevetogne, 1963, p. 149–159, la p. 149. Călugării athoniți acceptaseră nu doar protecția lui Murad al II-lea, ci și pe cea a lui Alfonso al V-lea.

¹² Vezi mai ales Mihailo Popović, *The Holy Mountain of Athos as Contact Zone between Venice and the Ottoman Empire in the 15th Century*, în *Imperium Bulgariae. Studia in honorem annorum LX Georgii N. Nikolov*, ed. Angel N. Nikolov, Sofia, 2018, p. 774–783.

¹³ Luka Spoljarić, *Nicholas of Modruš and his De Bellis Gothorum: Politics and National History in the Fifteenth-Century Adriatic*, în „Renaissance Quarterly”, XCII (2019), p. 457–491. Mai mult decât doar aparent, Matia a lăsat Bosnia, care îi scăpa de sub control, să cadă.

¹⁴ Recent: Emir Filipović, *The Key to the Gate of Christendom? The Strategic Importance of Bosnia in the Struggle against the Ottomans*, în *The Crusade in the Fifteenth Century. Converging and Competing Cultures*, ed. Norman Housley, London, 2017, p. 151–168.

¹⁵ Până la recente lucrări ale lui Mihailo Popović și Oliver-Jens Schmitt (*Skanderbeg: der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg, 2009), relația dintre Mara și Mehmed a fost un – relativ totuși – subiect tabu (Franz Babinger schițase deja implicațiile acestei relații).

¹⁶ La 1459, viitorul ultim rege al Bosniei, Ștefan Tomašević, căsătorit cu nepoata de frate a Marei, Maria (Elena), era despotul Serbiei (rege al Bosniei fiind tatăl său, Ștefan Tomaš). După moartea soțului ei și o serie de eșecuri la Ragusa, în Italia, dar și în Ungaria, Maria (numită și Mara) s-a dus la reședința Marei de la Ježevo (Dafni), la sud-est de Serres; vezi Senja Mahnić, „Životni put posljednje bosanske kraljice Mare nakon propasti Bosanskog kraljevstva” [Viața ultimei regine bosniace, Mara, după căderea Regatului Bosniei], în „Radovi” [Lucrări <le Facultății de Filosofie>] (Sarajevo), XVII (2014), 3, p. 201–214. Lângă Mara Branković, se așezase deja sora ei mai mare, Caterina (Cantacuzino), văduva lui Ulrich de Cilly și mama primei logodnice (i.e. soții) a lui Matia, Elisabeta (Aleksandar Krstić, *Which Realm will you opt for? The Serbian Nobility between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century*, în *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, eds. Srđan Rudić, Selim Aslantaș, Belgrade, 2017, p. 129–164, la p. 143).

¹⁷ Pentru mai ales ascensiunea lui Skanderbeg: Joseph Gill, *Pope Callistus III and Scanderbeg the Albanian*, în „Orientalia Christiana Periodica”, Roma, XXXIII (1967), 2, p. 534–562.

¹⁸ Vezi aici, cu noi izvoare, O.-J. Schmitt, *Skanderbegs letzte Jahre. West-östliches Wechselspiel von Diplomatie und Krieg im Zeitalter der osmanischen Eroberung Albaniens (1464–1468)*, în *SOF*, LXIV–LXV (2004–2005) [2008], p. 56–123.

Otoman și Republica Sfântului Marcu în toamna lui 1463¹⁹. De fapt și de drept, după „miracolul cruciat” de la Belgrad (1456)²⁰, puterea *turcului* fusese știrbită doar de două ori: de fiul lui Iancu, Matia, la Jajce, regele Ungariei recucerind capitala Bosniei de Crăciunul anului 1463²¹, și de Ștefan al Moldovei, domnul recâștigând, în februarie 1465, Chilia la Gurile Dunării²².

Până la cel moment, Ștefan nu se distinsese în vreun fel împotriva *Turcului*²³, ba, mai mult, împreună cu viitorul Vlad al III-lea *Țepeș* îl abandonase pe Iancu în ajunul asediului otoman al Belgradului (1456)²⁴. După ce flota otomană și oastea Moldovei nu izbutiseră să cucerească Chilia în timpul campaniei lui Mehmed al II-lea din Țara Românească (1462)²⁵, Ștefan încercase să se apropie de Matia Corvin²⁶, suzeranul și ruda prin alianță a lui Vlad²⁷, doar pentru a reveni repede în tabăra sultanului²⁸. Precum

¹⁹ Două lucrări clasice nedepășite: Roberto S. López, *Il principio della guerra veneto-turca nel 1463*, în „Archivio Veneto”, seria a V-a, XV (1934), p. 34–131; F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time*, ed. William C. Hickmann, Princeton, 1978, p. 221–232, 249–253.

²⁰ N. Housley, *The Later Crusades. 1274–1580: From Lyons to Alcazar*, Oxford, 1992, p. 103.

²¹ Matia a fost însă la un pas să o piardă apoi. Jajce, apărută eroic de viitorul palatin al Ungariei, Emeric Szapolyai, a fost asediată de otomani între iulie și august 1464 (Colin Imber, *The Ottoman Empire. 1300–1481*, Istanbul, 1990, p. 190). Din această perspectivă, expulzarea garnizoanei ungare de la Chilia în iarna anului 1464–1465, urmată de cucerirea portului de către Ștefan în februarie 1465, apare și drept o consecință otomană a înfruntării de la Jajce. Din vremea lui Iancu (1448), Chilia era un *condominium* al Budei și al Târgoviștei (Francisc Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilie și problema ajutorării Bizanțului*, în *SRDI*, XVIII (1965), 3, p. 619–638). De la sfârșitul verii anului 1462, domn al Țării Românești, era însă Radu al III-lea, fidel lui Mehmed.

²² Pe care Ștefan ar fi pierdut-o probabil, dacă Matia accepta oferta de pace a lui Mehmed, transmisă de Radu la aproximativ o lună de la victoria lui Ștefan (Vilmos Fraknói, *Mátyás király levelei. Küllügyi Osztály [Scrisorile regelui Matia. Corespondența externă]*, I, 1458–1479, Budapest, 1893 (MKL), nr. 59, p. 78). Este încă un motiv, pe lângă evidenta valoare a Chilie, pentru care ne îndoiim că o creștere cu 1 000 de ducați a tributului Moldovei a dus la păstrarea de către Ștefan a Chilie (o ipoteză de Sergiu Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare*, în *AIIAI*, XXIX (1982), p. 53–65, la p. 57–60). Dacă sporirea tributului (fixat la 2 000 de ducați în 1456, de dinaintea domniei lui Ștefan) s-a petrecut cu adevărat la 1465, ea a avut sens de demonstrație de respect din partea lui Ștefan față de Mehmed, deoarece domnul nu luase Chilia direct de la sultan, ci de la Radu, care era, precum Ștefan, vasalul sultanului.

²³ De fapt și de drept, interesele (comerciale în special) ale lui Ștefan erau alături de Mehmed la acea vreme (vezi Șerban Papacostea, *Comerț, alianțe și acțiune militară în politica lui Ștefan cel Mare la începuturile domniei (1457–1462)*, în *Ștefan cel Mare. Atlet al credinței creștine*, editori Ștefan S. Gorovei, Maria-Magdalena Székely, Putna, 2004, p. 445–454).

²⁴ Al. Simon, *Milanese Perspectives on the Hungarian Events of 1456*, în *Miscellanea historica et archaeologica in honorem professoris Ionel Căndeș sexagenarii*, editori Valeriu Sârbu, Cristian Luca, Brăila, 2009, p. 249–260. Inclusiv întronarea lui Ștefan în aprilie 1457, după ce regele Ladislau al V-lea *Postumul* îl decapitase în martie pe Ladislau, fratele mai mare al lui Matia și protectorul lui Petru al III-lea Aron, domnul Moldovei, a fost înfăptuită cu binecuvântarea Porții. Petru Aron, cel care-l executase pe Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan (1451), și acceptase să-i plătească tribut lui Mehmed (1455–1456), trecuse de partea lui Iancu înaintea bătăliei de la Belgrad (cum de fapt a încercat și Gheorghe Branković, tatăl Marei) și acceptase unirea de la Florența (marea spaimă a lui Mehmed și a Marei).

²⁵ Ovidiu Cristea, *The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy: Romanian Participation in Ottoman Campaigns*, în *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries (= The Ottoman Empire and Its Heritage, LIII)*, eds. Gábor Kármán, Lovro Kunčević, Leiden/Boston/Köln, 2013, p. 253–274, la p. 258–259.

²⁶ În acest caz, vezi inclusiv Matei Cazacu, *Dracula*, Leiden/Boston, 2017, p. 159, nota 50.

²⁷ Ion Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din arhivul de stat de la Milano*, în „Columna lui Traian”, București, IV (1883), 1–2, p. 30–47, aici nr. 1, p. 34. Înainte de începutul lunii martie 1462, Vlad s-a căsătorit cu o *rudă apropiată* de a lui Matia (cu sora sa vitregă, o fiică nelegitimă de a lui Iancu, conform propagandei anti-huniade în germană).

²⁸ Desigur, trebuie privită cu multă prudență includerea lui Ștefan al III-lea (alături de Mehmed al II-lea și marele vizir Mahmud Angelović) între cei trei destinatari ai așa-numitei scrisori de trădare a lui Matia, trimisă de Vlad al III-lea, în noiembrie 1462. Scrisoarea de trădare a fost consemnată – într-o formă practic ilizibilă – doar de papa Pius al II-lea (care îl sprijinea pe Ștefan Tomašević contra lui Matia). Scrisoarea nu a fost

Mara (adevărată sa mamă, politică), Mehmed conta – între *valahi* – pe Radu al III-lea *cel Frumos* (ruda prin alianță a Marei²⁹), prietenul din tinerețe al cuceritorului Constantinopolului³⁰ și până la 1465 co-stăpânitor al Chilieii³¹.

Ștefan a trebuit să se adapteze noilor și vechilor raporturi de putere, inclusiv celor *valahe*, de la linia Dunării de Jos, el neputând conta cu adevărat nici pe suzerana sa de la acea vreme, Polonia lui Cazimir al IV-lea, aliata Porții³², care-l proteja pe Radu³³,

---

reținută de Matia și – cel mai important – de către supușii dușmanului său, împăratul Frederic al III-lea de Habsburg (Al. Simon, *Nașterea și moartea unui anti-erou: Nicolae de Modruș, Francesco Gonzaga, Rodrigo Borgia și cele 21 660 de victime ale lui Vlad al III-lea Țepeș*, în *Relații interetnice în Transilvania: interferențe istorice, culturale și religioase*, editori Ioan-Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic, Nicolae Teșculă, Sibiu, 2019, p. 209–234, la p. 227–228).

²⁹ Soția lui Radu al III-lea (fratele bun al lui Vlad al III-lea), Maria *Despina*, era nepoata – probabil nu de frate sau de soră – a Marei Branković. Fiica lui Radu și a Mariei *Despina*, Maria *Voichița*, luată prizonieră, împreună cu mama ei, de Ștefan în toamna lui 1473, a devenit a treia (?) și ultima soție a domnului Moldovei (1478). Deși însuși Nicolae Iorga (*Maria Despina*, în *RI* (București), VI/1920, 3–6, p. 121), altminteri nu un sprijinitor al legăturilor româno-sârbe, susținuse originea sârbească a soției lui Radu, istoriografia română s-a ferit în general de această – dublă – înrudire (prin alianță totuși) domnească (vezi, de pildă, Șt. Andreescu, *Alliances dynastiques des princes de Valachie (XIVe–XVIe siècles)*, în *RESEE*, XXIII (1985), 4, p. 359–368, la p. 366); Șt. S. Gorovei, *Maria Despina, doamna lui Radu cel Frumos*, în „Analele Putnei”, II (2006), 1-2, p. 145–152, la p. 147–150; M.-M. Székely, *Născută spre a fi doamnă: Maria, ultima soție a lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, VIII (2012), 1, p. 315–348, la p. 316–317). Reținând mai vechea ipoteză a lui Ștefan Gorovei privitoare la posibila proveniență a Mariei *Despina* din zona de confluență sârbo-albaneză (și – adăugăm noi – venetă) a Muntenegrului, merită să aducem în atenție o uitată invitație la nuntă, trimisă conducerii orașului Sibiu de Radu al III-lea imediat după întronarea sa (deoarece fiica sa și a Mariei *Despina* a putut deveni mama viitorului Bogdan al III-lea în iunie 1479). Rămas inedit până astăzi (*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI, 1458–1473, ed. Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch, Bukarest, 1981, nr. 3290, p. 123–124; actul se păstra în Fondul *Franz Zimmermann* al Colecției de manuscrise a Muzeului Brukenthal), documentul relevă o opoziție puternică, directă și strânsă (în timp) între prestigioasele alianțe dinastice ale fraților Vlad (1462) și Radu (1462/1463).

³⁰ Relația dintre cei doi a dat naștere la numeroase speculații de-a lungul timpului. Le reținem aici numai pe cele din a doua jumătate a secolului al XV-lea, care au determinat intervenția Marei și „adaptarea lor cronică” – trebuie subliniat – în favoarea lui Radu (*Leben und Taten der türkischen Kaiser. Die anonyme vulgärgriechische Chronik Codex Barberi-nianus Graecus (Anonymus Zoras) (= Osmanische Geschichtsschreiber*, VI), ed. Richard F. Kreutel, Graz/Wien/Köln, 1971, p. 146). Mai mult, cum fratele său izbutise să-i câștige respectul lui Mehmed, Vlad i-ar fi datorat acestuia chiar domnia, asupra Moldovei (inclusiv). Reamintim astfel, în raport cu Radu, că ideea stăpânirii lui Vlad și asupra Moldovei circula între supușii lui Frederic al III-lea pe la 1475 (Bayerische Staatsbibliothek, München (BStB), *Abendländische Handschriften*, Cod. Lat. (CML) 14668, f. 23^r, 24^r). Era moștenirea lui Vlad de la bunicul său, Mircea I *cel Bătrân*, care-l întronase pe Alexandru I la 1400, după cum și Ștefan (care beneficiase de sprijinul lui Vlad la 1457) era nevoit să admită (vezi și interesantele idei din Marian Coman, O. Cristea, *Istории paralele, istorii convergente. Moldova și Țara Românească în 1457 și 1476*, în „Analele Putnei”, XI (2015), 1, p. 99–120).

³¹ Luând – de voie, de nevoie – exemplul administrației transilvane din august 1462 (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358–1600*, editor N. Iorga, București, 1911 (*Hurmuzaki*), nr. 99, p. 58), o administrație tot mai autonomă (ceea ce a și dus la rebeliunea ungară, cu vârful în Transilvania, de la 1467, și la bătălia de la Baia dintre Matia și Ștefan), Matia a ajuns repede la un *modus vivendi* cu Radu. Nu l-a atacat nici înainte, nici după luptele pentru Jajce, poate și din cauză că Vlad, în pofida avantajelor de care beneficia, inclusiv în Transilvania, datorită soției sale, ruda lui Matia (*Urkundenbuch*, VI, nr. 3389, p. 192; nr. 3400, p. 200), nu-i era util regelui în Țara Românească (care de fapt îl alungase). Îi servea lui Matia pentru acțiuni militare sau diplomatice la distanță, în Bosnia (Giovanni di Mauro Gondola [Gundulić], *Cronice ulterioare di Ragusa*, în *Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Ioannis Gundulai 1451–1484 (= Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, XXV, *Scriptores*, II), ed. Speratus Nastilis, Zagreb, 1893, p. 371) sau în Caffa geneveză din Crimeea (Archivio di Stato di Genova, Genova, Banco di San Giorgio, Sala 34, *Caffae-Massaria*, reg. 590/1243. 1463, c. 171^r; 1 martie 1463).

³² Vezi cu precădere Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459–1472)*, în *SMIM*, XV (2007), p. 13–28.

³³ Când Ștefan, care dăduse deja semne tot mai mari de independență față de Cracovia, s-a întors împotriva lui Radu la sfârșitul anilor 1470, domnul Țării Românești i-a propus lui Cazimir strivirea lui Ștefan, o

tolerat de Matia (altminteri, dușmanul lui Cazimir)³⁴. Agățat de încurcatul fir al alianțelor și compromisurilor politice din zonă, Ștefan, domn de doar șase ani (mai mult însă decât orice voievod al Moldovei după moartea lui Alexandru I *cel Bun*, în 1432)³⁵, a început să-și deschidă calea politică spre Athos, atât la Zografu³⁶, cât și la Hilandar³⁷, la 1463³⁸, în același an în care a fost celebrată căsătoria lui Ștefan cu nepoata lui Cazimir³⁹, Evdochia Olelkovici *de Kiev* (un Kiev a cărui mitropolie rămăsese unită cu Roma)⁴⁰. Neîntâmplător poate, fie și numai pentru că, la vremea primelor danii athonite ale lui Ștefan (câte un *Apostol* pentru Hilandar și Zografu)⁴¹, ultimul stat creștin din Balcani, Bosnia, se prăbușea (Ștefan Tomašević a fost decapitat pe 25 mai 1463)⁴², domnul se

---

idee nerespînsă din capul locului de către monarhul jagiellon (vezi și Nagy Pienaru, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Hanatul din Crimeea. O controversă: prima incursiune tătară în Moldova*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt*, p. 275–306).

³⁴ Până la urmă, războiul lor a avut loc în Boemia, nu în Moldova (Krzysztof Baczkowski, *Walka Jagiellonów z Machiejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471–1479* [Lupta dintre Jagielloni și Matia Corvin pentru coroana cehă între anii 1471 și 1479], Kraków, 1980).

³⁵ Pentru domniile Moldovei dintre anii 1432 și 1457: Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domniilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324–1881)*, I, *Secolele XIV–XVI*, București, 2001, p. 533–534. Cu întreruperi, dar și cu asocieri, frații (vitregi) și rivalii Iliș I și Ștefan al II-lea au acoperit între 10 ani (Iliș: 1432–1442) și aproape 15 ani (Ștefan: 1433–1447).

³⁶ Primul domn al Moldovei, care și-a întins patronajul asupra Mănăstirii Zografu (luată deja de domnia Țării Românești sub protecția ei), a fost Ștefan al II-lea la 1442 (*DRH*, A, I, 1384–1448, editori Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu, L. Șimanschi, București, 1975, nr. 221, p. 311–312; a se vedea aici și Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ștefan cel Mare și mănăstirea Zografu de la Muntele Athos*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt*, p. 179–186).

³⁷ Ioan Moldoveanu, *Sfântul Ștefan cel Mare, protector al Muntelui Athos*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt*, p. 157–178, la p. 163. Dania lui Ștefan de la Hilandar a fost adesea ignorată.

³⁸ Dania lui Ștefan pentru Zografu poartă numai mențiunea anului: 6971 = în principiu doar 1463, anul începând în Moldova pe 1 ianuarie (*Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, editor Mihai Berza, București, 1958, nr. 136, p. 372). Același lucru este valabil pentru celălalt *Apostol*, donat Mănăstirii Hilandar (E. Turdeanu, *L'activité littéraire en Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand (1457–1504)*, în *RER*, V–VI (1960), p. 21–67, la p. 49). În condiții normale de rit *grec*, în care anul începea pe 1 septembrie, în discuție drept an al celor danii ar intra și 1462 (mai precis, intervalul căderii domnești certe a lui Vlad: 1 septembrie – 31 decembrie 1462).

³⁹ Vezi C. Rezachevici, *Neamul doamnei Evdochia de Kiev, în legătură cu descoperirea pietrei sale de mormânt la Suceava*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt*, p. 113–132. În cronicile Moldovei, data nunții variază: 5 iunie, 5 iulie sau 15 iulie. În cele mai vechi cronici, cele de la Putna (*Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, editor P. P. Panaitescu, București, 1959: *Letopisețul de la Putna I*, p. 43–52, la p. 49; *Letopisețul de la Putna II*, p. 55–66, la p. 61), datele sunt 5 iunie (*Putna I*) și 5 iulie (*Putna II*). În cel de-al doilea caz, trebuie să presupunem că, la data nunții, vestea căderii Bosniei cu cinci săptămâni mai devreme era cunoscută la Suceava. În ambele cazuri, este de reținut că, în conformitate cu uzanțele epocii, mariajul a fost contractat cel târziu în vara anului precedent (1462), probabil înainte de nereușitul atac comun moldo-otoman asupra Chilieii.

⁴⁰ Borys A. Gudziak, *Crisis and Reform: The Kievan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge, MA, 2001², p. 47. Două precizări privind politica Cracoviei sunt utile în acest context: 1) Polonia, predominant fidelă mișcării conciliariste, întrunite la Basel, a fost ostilă de la bun început Unirii de la Florența, deoarece aceasta întărea puterea personală a papei (Joachim W. Stieber, *Pope Eugenius IV, the Council of Basel and the Secular and Ecclesiastical Authorities in the Empire: The Conflict over Supreme Authority and Power in the Church*, Leiden, 1978, p. 201–202); 2) Un alt motiv major pentru care Cracovia nu privea cu ochi buni unirea florentină era poziția nobilimii rusești din Lituania, condusă de familia Evdochiei, o poziție care era astfel întărită (vezi și Oskar Halecki, *From Florence to Brest (1439–1596)* (= *Sacrum Poloniae Millennium*, V), Rome, 1958¹, p. 104–107). La conflict deschis între nobilimea rusă din Lituania, pro-unionistă, și Cazimir s-a ajuns la vremea afirmării cruciate a lui Ștefan (1475–1476).

⁴¹ Ne îngăduim să afirmăm că alegerea celor doi *Apostoli* nu a fost deloc întâmplătoare.

⁴² Indiferent de lunile și anii acoperite/acoperiți de anul bizantin 6971 (1 septembrie 1462 – 31 august 1463/1–31 decembrie 1463), daniile lui Ștefan de la Zografu și Hilandar, dateate 6971 (1463 în Moldova, 1462–1463 în restul lumii de rit *grec*) prin inscripțiile lor manuscrise, trebuie raportate – inclusiv din punct de vedere

ridica pe ruinele unei lumi statale compozite, strivite între Occidentul de rit *latin* și Imperiul Otoman, de-a dreptul tolerant în comparație cu excesele celor două Biserici⁴³.

Sub Ștefan, poziția Moldovei, numită pe atunci și *Valahia Mică* ori *de Jos*⁴⁴, s-a schimbat rapid în prima jumătate a anilor 1460⁴⁵. La 1460, *Walachia Bassa*, la fel precum *Albania* (tot mai puțin stăpânită de Skanderbeg)⁴⁶, trebuia cucerită, conform planului de cruciadă binecuvântat de papa Pius al II-lea⁴⁷. În toamna anului 1463, după cucerirea otomană a Jajce-ului, soarta *valahilor* era ceva mai bună: teritoriile lor trebuiau să intre sub puterea lui Matia⁴⁸. Un an mai târziu, puțin după moartea lui

---

cronologic – la intervalul politic descris de căderea lui *Tepeș* (august–noiembrie 1462) și moartea lui Tomašević (mai 1463), fie că presupunem că *Apostolii* au fost copiați de la bun început pentru mănăstirile athonite, calitatea *Apostolului* de la Zografu ar susține o asemenea interpretare (Ioan Moldoveanu, *Sfântul Ștefan cel Mare*, p. 163, nota 14), fie că socotim că *Apostolii* au fost „reorientați” spre acele mănăstiri, aceasta putând să fi fost soarta neglijatului *Apostol* de la Hilandar.

⁴³ Atât în cazul în care ne raliem luminii civilizatoare aduse – și prin unirea florentină – de lumea Apusului, cât și în cel în care ne solidarizăm cu adevărații creștini *pravoslavnici*, scăpați prin cucerirea otomană de asuprirea catolică, rezultatul pentru „statele dintre” a fost indiscutabil același. Ce este poate cu adevărat surprinzător este faptul că Ștefan al III-lea pare să fi fost pe deplin conștient de această realitate încă din primii ani ai domniei.

⁴⁴ *Valahia Mare* sau *de Sus* era Țara Românească, sigur de la începutul secolului al XV-lea, dacă nu deja din anii 1370. A se vedea aici Ș. Papacostea, *Byzance et la croisade au Bas-Danube à la fin du XIVe siècle*, în *RRdH*, XXX (1991), 1–2, p. 3–21.

⁴⁵ În mod aproape convențional, istoriografia română (în special) a privit decizia lui Ștefan al III-lea de a intra în luptă împotriva Imperiului Otoman (războiul devenind inevitabil la 1473–1474, adică la 16–17 ani de la începutul domniei) drept rezultatul unei acumulări graduale, drept o sumă de constrângeri și chiar drept o decizie contrară intereselor (economice în primul rând) ale Moldovei. Din acest motiv, s-a ajuns la o serie de considerații la limita ridicolului; de pildă: Ștefan ar fi cucerit Chilia de la unguri, cu toate că însuși Jan Długosz, educatorul fiilor lui Cazimir al IV-lea și un mare adversar al Huniazilor, afirma că, la momentul atacului lui Ștefan, garnizoana ungară fusese deja alungată din oraș. Vezi în acest context M. Cazacu, *L'impact ottoman sur les Pays Roumains et ses incidences monétaires (1452–1504)*, în *RRdH*, XII (1973), 1, p. 159–192; Mihnea Berindei, *L'empire ottomane et la route moldave avant la conquête de Chilia et de Cetatea Albă (1484)*, în „Journal of Turkish Studies”, Cambridge, MA, X (1986), p. 47–71; republicat sub același titlu în *RRdH*, XXX (1991), 2, p. 161–188; Bogdan Murgescu, *Dimensiunea europeană a domniei lui Ștefan cel Mare*, în *SAI*, LXIX (2004), p. 5–20. Documentele, atât cele cunoscute deja, cât și cele ieșite mai de curând la lumină, ne arată o realitate medievală diferită, în care Ștefan se înscrișese, mai timid la început (a se înțelege temperat și prudent), de dinaintea împlinirii a unui deceniu de domnie. Este o realitate care trebuie asumată și explicată, întrucât ea riscă să dea substanță himerei *cruciadei ortodoxe*, postulate de-a lungul vremii (drept „exemplu de manual”: Șt. S. Gorovei, M.-M. Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 47–49).

⁴⁶ O.-J. Schmitt, *Skanderbeg: noul Alexandru din Balcani*, Cluj-Napoca, 2014, p. 244–248. Cu atât mai remarcabilă este astfel desfășurarea otomană de forțe împotriva lui Skanderbeg.

⁴⁷ „[...] Dechiarando che dicto exercito como se move ala giornata vanno aquisando l'Albania et la Walachia Bassa [Moldova] sottoposte al Turco per modo che avanti che siano gionti al confino de Graecia sarrano multiplicati in triplo oltra li crucesignati che sarrano passati d'Italia et daltri paesi [...]” (Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, Armaria, [reg.] XXXIX-10, f. 256 (276)^r–257 (277)^v [sfârșit 1459 – primăvara 1462; vezi deja Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204–1571)* (= *Memoirs of the American Philosophical Society*, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, PA, 1978, p. 262, nota 111). Proiectul aparținea eminentemente Veneției și era rezultatul, colateral mai degrabă, al congresului cruciat de la Mantova (G[iovanni]. B[runo]. Picotti, *La dieta di Mantova e la politica dei Veneziani* (= *Miscellanea di Storia Veneta*, III, 4), Venezia, 1912, nr. 24-A, B, aici p. 452, 454). Ștefan simțise probabil că pericolul unei cruciade, care includea Moldova printre țintele ei, era aproape, motiv pentru care, încă din aprilie 1459, încercase o apropiere *creștină*, prin intermediul Brașovului (Marius Diaconescu, Géza Érszegi, *Documenta quibus Hungariae, Valachiae et Moldaviae relationes melius illustrantur*, în „Medievalia Transylvanica”, Satu Mare, II (1998), 2, p. 283–288, aici nr. 5, p. 287). Abordarea sa a funcționat. Moldova nu a fost atacată (nici măcar de Vlad, intrat în conflict cu Ștefan). Mai mult, Brașovul a invocat tratatul dintre oraș și Ștefan în relația cu Vasluiul (*Hurmuzaki*, XV-1, nr. 95, p. 55).

⁴⁸ „[...] I veneziani riceverebbero il Peloponneso, la Boezia, l'Attica e le citta della costa dell'Epiro; allo Skanderbeg la Macedonia; all'Ungheria invece toccherebbe la Bulgaria, la Serbia, la Bosnia e la

Pius al II-lea (august 1464) și respingerea asediului otoman al Jajce-ului, cucerit de Matia⁴⁹, în Peninsula Italică se estima că *valahii* îl vor urma de bunăvoie pe fiul lui Iancu, dacă acesta pornea (personal) împotriva lui Mehmed⁵⁰. Apoi, Ștefan a cucerit Chilia (ianuarie 1465), rămasă doar în mâinile lui Radu, după ce garnizoana ungară fusese alungată de la Gurile Dunării⁵¹. În acest – destul de scurt – răstimp, Ștefan se apropiase tot mai mult de Athos⁵², în vreme ce Mehmed era obligat să se concentreze pe ceea ce mai rămăsese din Albania lui Skanderbeg⁵³ și să-i țină la distanță pe Matia (la Belgrad)⁵⁴ și pe venețieni (în Moreea)⁵⁵.

Valacchia e tutto il paese che va fino al Mar Nero, mentre le altre parti dell'Impero Bizantino sarebbero passate in possesso di nobili greci [...]" (24 septembrie 1463). Textul a fost preluat, foarte rapid, de către Pius al II-lea († 14 august 1464) în *Memoriile sale (I Commentarii*, ed. Luigi Totaro, Milano, 1984, p. 334; a se vedea și analiza lui Ludwig von Pastor, *The History of the Popes from the Close of the Middle Ages*, III, [1458–1464], London, 1900², p. 323–324).

⁴⁹ Insistăm asupra acestui context, deoarece el era unul cum nu se poate mai nefavorabil pentru cruciadă și avea să-și lase serios amprenta asupra anilor următori, tocmai anii căderii lui Skanderbeg și ai drumului politic al lui Ștefan spre, în cele din urmă, confruntarea cu Matia; vezi Giuseppe Valentini, *La sospensione della crociata nei primi anni di Paolo II (1464–1468). Dai documenti d'archivio di Venezia*, în „Archivum Historiae Pontificium”, Roma, XIV (1976), p. 71–101. Desigur, se poate opina, nu fără temei, că soarta putea fi diferită.

⁵⁰ „[...] Po ancora el Re de Ungaria sollicitare li Valachi, li quali volutere se levano contro el Turco, quando vedano el Re d'Ungheria havere uno exercito [...]” (Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sforzesco (ADS), *Ungheria*, cart. 650, 1452 [1441]–1490, fasc. 3. 1467–1490, nn; septembrie–octombrie 1464). Proiectul a fost editat sub anul 1471 (vezi Iván Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából 1458–1490* [Monumente ale diplomației maghiare. Din epoca regelui Matia. 1458–1490] (= *Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1–4), II, [1466–1480], Budapest, 1876 (MDE), nr. 167, p. 230–237) și pus în legătură cu *Reichstagul* cruciat de la Regensburg din acel an (pentru locul – real – documentar al Ungariei și al *valahilor* în contextul discuțiilor de la 1471: *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III.* (= *Deutsche Reichstagsakten*, A, XV–XXII), VIII-2, 1471, editor Helmut Wolf, Göttingen, 1999, nr. 94–95, p. 323–327). Eroarea de datare (în raport se vorbea despre moartea recentă a lui Pius al II-lea, iar Skanderbeg, decedat în februarie 1468, era înfățișat drept stâlp al cruciadei) a fost sesizată deja de către Ludwig von Pastor (*The History of the Popes*, IV, [1464–1471], London, 1901², p. 81) și de Jovan Radonić (*Đurađ Kastriot Skanderbeg i Arbanija XV veku: istoriska iratha* [Gheorghe Castrioti Skanderbeg și Albania în secolul XV: surse istorice] (= *Spomenik* [Cenotaf], XCV), Beograd, 1942 (*Arbanija*), nr. 285, p. 164). Cu toate acestea, eroarea din MDE, II, s-a perpetuat în istoriografie.

⁵¹ Pentru mai multe detalii: Al. Simon, *Valahii și cruciada la mijlocul anilor 1460*, în *AIIX*, XLIX (2012), p. 23–38. Nu este inutil de precizat că, îndeobște, cucerirea Chiliei de către Ștefan a fost privită drept o acțiune pur moldavă, fără vreo legătură cu războiul veneto-otoman și, în primul rând, cu luptele dintre Matia și Mehmed (a se vedea astfel o – prudentă – excepție la L. Pilat, O. Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century* (= *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*, XLVIII), Leiden/Boston, 2017, p. 132–133).

⁵² Este și motivul pentru care avertizam mai sus asupra riscului real al asocierii politicii lui Ștefan cu amintita himeră istoriografică, frica de aceasta determinând o serie de rețineri, unele prea puțin justificate sub raportul documentelor păstrate. De pildă: Eugen Denize, *Ștefan cel Mare și luptele cu turcii. O nouă abordare*, în *SMIM*, XIX (2001), p. 115–128. Motivele acestor rețineri rămân însă cât se poate de îndreptățite.

⁵³ Pentru context, vezi Kenneth M. Setton, *The Papacy*, II, p. 277–279; O.-J. Schmitt, *Skanderbeg*, p. 148–149.

⁵⁴ De exemplu: F. Pall, *I rapporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV*, în „Archivio Storico per le Province Napoletane”, Napoli, seria a III-a, IV (LXXXIII) (1966), p. 123–226, Anexă, nr. 67, p. 208; *Hurmuzaki*, XV-1, nr. 106–108, p. 61–62 (și Transilvania era vizată de trupele otomane, conduse de celebrul Ali Mihaloğlu, bei de Vidin și Smederevo, pretinsa rudă a lui Mahmud Angelović, a Branković-ilor, a Basarabilor, dar și a Huniazilor); *Cronaca di Anonimo Veronese 1446–1488*, ed. Giovanni Soranzo, Venezia, 1915, p. 235.

⁵⁵ Vezi *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, ed. C[onstantin] N. Sathas, VI, Paris, 1885, nr. 27, p. 27; nr. 82, p. 88. Ca în cazul acțiunilor lui Matia, arhivele și bibliotecile italiene (mai ales) conțin încă o serie de informații inedite (amintim aici fondurile Z Sup. din Biblioteca Ambrosiana, Milano, și Affari Esteri din Archivio di Stato di Mantova, Mantova, două unități documentare relevante, dar mai puțin cercetate).

Ștefan a „intrat” la Hilandar pe 27 iulie 1466⁵⁶. Domnul nu figurase în testamentul Marei Branković din 21 mai 1466⁵⁷. La fel ca rudele Marei din Ungaria⁵⁸, nu a fost pomenit nici în varianta redactată trei ani mai târziu⁵⁹. Branković-ii lui Matia lipseau și din rândul celor pentru care călugării de la Mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel (cărora Mara le lăsa averea) trebuiau să se roage⁶⁰. Oricât de obișnuit va fi fost Ștefan cu jocul la două capete⁶¹, „intrarea” sa la Hilandar a fost – cel mai probabil – aprobată numai⁶² de rivalii sărbi ai Marei⁶³ din Ungaria (acestora li se adăugase de curând, din 1465, viitorul despot Vuk, aflat până atunci în slujba credincioasă a lui Mehmed)⁶⁴ și poate și de către însuși Gheorghe Skanderbeg⁶⁵. Împreună cu fiii săi, printre care Gheorghe și

⁵⁶ Pentru principalele informații: R. G. Păun, *La Moldavie de Ștefan le Grand (1457–1504) et le monastère de Hilandar au Mont Athos. [I.] Témoignages et hypothèses; [II.] Une rectification nécessaire*, în *RESEE*, L (2012), 1–4, p. 167–190; LI (2013), 1–4, p. 423–426; idem, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, p. 191–202. La aceste date, adăugăm mai jos surse și elemente în special din spectrul politic (cruciat).

⁵⁷ Ruža Čuk, *Povelja carice Mare manastirima Hilandar i Sv. Pavlu* [Hrisovul țarinei Mara pentru Mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel], în „Istorijski Časopis” [Revista Istorică], Beograd, XXIV (1977), p. 103–116; Aleksandar Fotić, *Sveta Gora i Hilandar u Osmanskom carstvu (XV–XVII vek)* [Sfântul Munte și Hilandarul în Imperiul Otoman (secolele XV–XVII)], Beograd, 2000, p. 194–203, 247–248; R. G. Păun, *La Moldavie de Ștefan le Grand [I]*, p. 179, nota 35 (anterior, aceste informații au constituit o *marginalia* în istoriografia română).

⁵⁸ Ruža Čuk, *Povelja carice Mare*, p. 113; R. G. Păun, *La Moldavie de Ștefan le Grand [I]*, p. 181.

⁵⁹ R. Čuk, *Carica Mara* [Țarina Mara], în „Istorijski Časopis”, XXV–XXVI (1978–1979), p. 95–115. Omisiunea este accentuată de redactarea noii versiuni după victoriile albaneze ale lui Mehmed de la 1466–1467 și după violentul conflict dintre Matia și Ștefan de la 1467–1468.

⁶⁰ Omisiune fundamentală în lumea străjuită de regulile athonite și pentru orice relație de familie. În comparație, amintim că Mara l-a numit explicit pe Vlad al IV-lea *Călugărul* la momentul succesiunii ei athonite, pe la 1487 (Boško Bojović, Petre Ș. Năsturel, *Les fondations dynastiques*, p. 165–167). De asemenea, atragem atenția, la rândul nostru, că tocmai rugăciunile au fost cele care au dus la descoperirea implicării lui Ștefan la Hilandar (vezi R. G. Păun, *La Moldavie de Ștefan le Grand [III]*, p. 423). Deși puține, datele sunt destul de limpezi.

⁶¹ Abilitatea sa de a opera între tabere trebuie socotită dovedită până la acea vreme, socotind numai schimbările și înțelegerile (realizate ori doar încercate) de la 1462 și 1465.

⁶² Păun (*La Moldavie de Ștefan le Grand [I]*, p. 424) lua în calcul mai curând ambele variante: Ștefan ar fi avut legături atât cu ramura din Ungaria, cât și cu cea din Imperiul Otoman (pentru o privire de ansamblu asupra familiei: Momčilo Spremić, *La famille serbe des Branković: considérations généalogiques et héraldiques*, în „Zbornik Radova Vizantološkog Institut” [Lucrările Institutului de Bizantinistică], Beograd, XLIX (2004), p. 441–452).

⁶³ Deoarece Mara, socotită adevărata patroană a Mănăstirii Hilandar, nici nu-l amintea pe Ștefan, sprijinul membrilor familiei Branković, fideli lui Matia, era obligatoriu pentru acceptarea lui Ștefan în forma de practic nou ctitor de la 1466. Dacă dania de la 1463 putea fi socotită un simplu gest pios, în calitate privată (să spunem), intrarea lui Ștefan la Hilandar în rând cu membrii familiei Branković la 1466 corespundea unui cu totul alt nivel și statut.

⁶⁴ Katarina Mitrović, *Vuk Grgurević između Mehmeda II. i Matije Korvina (1458–1465)* [Vuk Grgurević între Mehmed al II-lea și Matia Corvin (1458–1465)], *Branicevski Glasnik* [Mesagerul Braničevoului], II (2003), p. 19–33 (Vuk, alături de Radu, a fost unul dintre transmitătorii ofertei de pace a lui Mehmed către Matia, de după cucerirea Chilie de către Ștefan, motiv pentru care este mai probabil ca Vuk să fi trecut de partea lui Matia abia în primăvara anului 1465 și nu deja în a doua jumătate a anului 1464, cum s-a propus anterior); Davor Salihović, *The Process of Bordering at Late Fifteenth Century Hungarian Ottoman Frontier*, în „History in Flux”, Pula, I (2019) p. 93–120, în special p. 99, 104.

⁶⁵ Skanderbeg îl și adăpostise pe Ștefan Branković (1461), unul din frații Marei orbiți de Murad al II-lea (1441), dându-i soție (Angelina Arianiti Comnena, cumnata lui Skanderbeg) și domeniu. Posibil cetățean venețian alături de frații săi, tatăl lor, Gheorghe, sigur a fost de la 1436 (vezi aici Reinhold C. Mueller la <http://www.civesveneciarum.net/dettaglio.php?id=1332>), Ștefan a trăit mai mult în *Italia*. La moartea sa (1476), fiii săi, Gheorghe (viitorul mitropolit al Belgradului, Maxim) și Iovan, au fost primiți și dăruți de Frederic al III-lea. Matia îl preferase drept despot pe Vuk (1471–1485), fiul lui Grgur (Grigore), celălalt frate al Marei orbit de Murad (Grgur a murit la Hilandar în 1459). Cu Viena în mâinile lui Matia, Gheorghe și Iovan au trecut în Ungaria, Gheorghe devenind despot (1486).

Ivan Castriota, ctitorise un schit al Hilandarului (1428), așa-numitul *Turn al albanezului*⁶⁶. Ștefan s-a îngrijit de mai multe ori de acesta⁶⁷, s-ar părea și în ajunul marii sale campanii din Țara Românească împotriva lui Radu din 1473, pe când Mehmed părea din nou invincibil⁶⁸.

În octombrie 1466, la nici trei luni de la impunerea lui Ștefan al III-lea la Hilandar⁶⁹, domnul Moldovei figura alături de Skanderbeg (care de abia scăpase de furia lui Mehmed, întinsă și asupra Arhiepiscopiei de Ohrida)⁷⁰, dar și de Radu al III-lea al Țării Românești, pe aceeași listă de protejați (*recomendati*) huniazi, întocmită de Veneția în vederea unei păci tripartite între Republica Sfântului Marcu, Regatul Sfântului Ștefan și Înalta Poartă⁷¹.

[Conform propunerii venete de pace, aprobată de senatul republicii pe 25 octombrie 1466 și care urma să fie înaintată Porții și Budei:] [...] *recomendati nominandi in sufferentibus nomine Serenissime Regis Hungarie* [Matia⁷²] *sunt isti, videlicet: Dominus Scanderbegus*

⁶⁶ B. Bojović, *Mont Athos, les princes roumains, Jean Castriot et la Tour albanaise (Arbanaški pirg), dépendance de Chilandar*, în „Balcanica”, Belgrade, XXXVII (2007), p. 81–89.

⁶⁷ R. G. Păun, *La Moldavie de Ștefan le Grand [I]*, p. 176–178 (pe baza manuscriselor de la Hilandar). Pare sigur că Ștefan s-a îngrijit de *Turnul albanezului*, atât în timpul căsătoriei cu Maria de Mangop (1472–1477), cât și în vremea celei cu Maria Voichița (1478–1504), dar doar cât timp a trăit Alexandru († 1496), moștenitorul său de la 1476 (numele lui Bogdan nu a apărut până acum în sursele de la Hilandar). Ar putea fi aceasta un posibil indiciu al identității mamei lui Alexandru, căsătorit (a doua oară?) cu Maria, fata lui Bartolomeu Drágffy (1489–1496). Identificarea mamei sale cu Evdochia Olelkovici de Kiev era oricum improbabilă (Al. Simon, *Quello ch'e appreso el Turcho. About A Son of Stephen the Great*, în „Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, Venice/Bucharest, VI–VII (2004–2005), p. 141–169). Alexandru, fiul Evdochiei și al lui Ștefan, a fost trimis ostatic la Istanbul (unde se găsea la 1476) în ajunul căsătoriei lui Ștefan cu Maria de Mangop (1472).

⁶⁸ O. Cristea, N. Pienaru, *Țara Românească, Moldova și bătălia de la Başkent*, în „Analele Putnei”, VIII (2012), 1, p. 17–36. Tot atunci, Matia „a intrat peste” Radu la Cozia, locul de veci al lui Mircea, ale cărui legături sârbești, inclusiv onomastice, sunt cunoscute de multă vreme (DRH, B. Țara Românească, I, 1250–1500, editori P. P. Panaitescu, Damaschin Mioc, București, 1966, nr. 144, p. 241). Daniile de la *Turnul albanezului* sugerează că „intrarea” lui Ștefan la Hilandar i s-a datorat în special lui Ștefan Branković, soțul Angelinei Arianiți și – poate – lui Vuk Branković (viitorul „partener de cruzimi” antiotomane, dar și creștin al lui Dracula de la 1475–1476), ale cărui „contacte sudice” erau încă active la 1465–1466.

⁶⁹ La aceeași vreme (pe 19 octombrie), Ștefan apărea între marii vasali ai Poloniei, cu ocazia păcii de la Torun dintre regatul jagiellon și Ordinul Cavalerilor Teutoni; vezi Ș. Papacostea, *Ștefan cel Mare și războiul Poloniei cu Ordinul Teutonic*, în *RdI*, XXXI (1978), 3, p. 475–479. Ștefan era – concomitent – și de partea lui Cazimir, și de partea lui Matia.

⁷⁰ Episodul pe scurt la Heinrich Gelzer, *Der Patriarchat von Achrída. Geschichte und Urkunden* (= *Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, XX), Leipzig, 1902, p. 21–23; O.-J. Schmitt, *Skanderbeg*, p. 103. Destituirea arhiepiscopului Ohridei, Dorotei, și înlocuirea acestuia cu fostul patriarh ecumenic Marc(u) Xylokaravis demonstrează cu prisosință faptul că Mehmed nu ezita în chestiuni aparent strict ecleziastice (de rit *grec*), dacă exista riscul asocierii dintre ierarhii și călugării de rit *grec* și adversarii sultanului (cum a fost cazul lui Dorotei și al lui Skanderbeg). De întreaga acțiune a sultanului nu a fost străină Mara (pentru a rămâne prudenți), ea impunându-și, înainte de ianuarie 1467, favoritul, Dionisie, pe tronul Marii Biserici; vezi Vitalien Laurent, *Les premiers patriarches de Constantinople sous la domination turque (1454–1476)*, în „Revue des Études Byzantines”, Paris, XXVI (1968), p. 229–264, la p. 256–257.

⁷¹ Francisc Pall a atras atenția asupra proiectului încă din anii 1930 (*Les relations entre la Hongrie et Skanderbeg*, în *RHSEE*, X (1933), 4–6, p. 119–141, la p. 137). Din păcate, ca de atâtea ori, o sursă fundamentală a fost apoi uitată.

⁷² Politica regelui la Johannes Preiser-Kapeller, *Sive vincitur Hungaria... Das Osmanische Reich, das Königreich Ungarn und ihre Nachbarn in der Zeit des Matthias Corvinus im Machtvergleich im Urteil griechischer Quellen*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel* (= *Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, CDIX), ed. Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, I.-A. Pop, M. Popović, J. Preiser-Kapeller, Al. Simon, Wien, 2011, p. 37–62.

[Gheorghe Castriota Skanderbeg⁷³], *Ragusini* [Raguza⁷⁴], *Filii Ducis Stefani* [Ștefan Kosača, ducele de Sfântul Sava⁷⁵], *Uterque Vajvoda utriusque Valachie* [adică, ambii voievozi ai ambelor Valahii (Ștefan și Radu)⁷⁶]; *et alii siqui sunt qui nunc tam de iure, quam de facto pertinent ad Coronam* [Sfânta Coroană a Ungariei⁷⁷] [...] ⁷⁸.

Inutil poate de spus că din proiect nu s-a ales nimic⁷⁹. Veneția, Poarta și Buda erau toate – în special ultimele două – mai degrabă interesate de înțelegeri bilaterale, decât de un amplu acord trilateral⁸⁰. În frunte cu Milano și Veneția, Peninsula Italică se cufundase într-un nou război prin intermediari (prin *condottieri*)⁸¹. Papalitatea nu era dispusă să-i mai finanțeze împotriva lui Mehmed⁸² nici pe învinsul

⁷³ Pentru raporturile dintre Huniazi și Skanderbeg: F. Pall, *Scanderbeg et Janco de Hunedoara*, în *RESEE*, VI (1968), 1, p. 5–21; O.-J. Schmitt, *Matthias Corvinus und Skanderbeg oder die jahrzehntelange Allianz der Häuser Hunyadi und Kastriota im Krieg mit den Osmanen*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit*, p. 9–13.

⁷⁴ „Cealaltă” republică adriatică era oficial vasală atât regelui Ungariei, cât și sultanului otoman (B. Bojović, *Entre Venise et l'Empire ottoman: les métaux précieux des Balkans (XVe–XVe siècle)*, în „Annales: Histoire, Sciences Sociales”, Paris, LX (2005), 6, p. 1277–1297).

⁷⁵ Vlaticho și Vladislav erau fiii răposatului Ștefan Kosača, care-și primise titlul ducal (de Sfântul Sava) de la Frederic al III-lea (1448). Sora lor era Caterina, văduva lui Ștefan Tomaș al Bosniei (Marijan Premović, *The Eastern Policy of Alfonso V the Magnanimous (of Aragon), Seen in the Light of his Political Relations with the Bosnian Duke – Herzog Stjepan Vukčić Kosača*, în „Parergon”, Perth, XXXVI (2019), 1, p. 81–105). În jurul Caterinei, refugiată pe atunci la Split, se făureau planuri de eliberare a Bosniei (L. Spoljarić, *Bosanska kraljica Katarina i humanisti, dio prvi: Leonardo Montagna i njegovi epigrami* [Caterina, regina Bosniei, și umaniști, I, Leonardo Montagna și epigramele sale], *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* [Lucrările Departamentului de Istorie al Institutului de Cercetări Istoric și Sociale al Academiei Croate de Științe și Arte], Zagreb, XXXVI (2018), p. 61–80, la p. 70–74). Vladislav și Vlatko Kosača, precum și Skanderbeg, figurau și pe lista de *recomendati* ai Veneției (MDE, II, nr. 23, p. 41), listă axată pe domnii *latini* din Adriatică și din Egee, în frunte cu Leonardo al III-lea Tocco, ducele Artei. Vezi și Andrei Pippidi, *Lettres inédites de Leonardo III Tocco*, în *RESEE*, XXXII (1994), 1, p. 67–72.

⁷⁶ Veneția accepta astfel existența a două *Valahii*, iar Ștefan apărea pentru prima dată drept *protejat* (i.e. vasal) al lui Matia într-un act oficial ne-ungar. Nici Veneția, nici Matia nu ar fi riscat pacea otomană prin includerea explicită a lui Ștefan, „la pachet” cu Radu, între *protejații* Budei, dacă între Matia și Ștefan nu ar fi existat măcar o înțelegere (și nu de formă).

⁷⁷ Era vorba în primul rând de *Serbia*. Branković-ii se împărțeau de decenii între Venetia, Buda și *turci*. În discuție pot fi aduși și vlahii balcanici. Ei l-au sprijinit pe Iancu (1443) și pe Matia (1463–1464). Matia a intervenit pentru ei la Baiazid al II-lea (1487). Vladislav al II-lea (1492) a încercat să-i ia sub protecția sa. Vezi Al. Simon, *The Hungarian Crown and the Vlachs in the Ottoman Empire*, în „Macedonian Historical Review”, Skopje, II (2011), p. 77–90.

⁷⁸ Archivio di Stato di Venezia, Venezia (ASVe), Senato Secreti (S.S.), *Deliberazioni*, reg. 23. 1466–1468, c. 12^r (25 octombrie 1466). Proiectul a fost publicat în MDE, II, nr. 23, p. 38–41.

⁷⁹ Decisivă pare să fi fost opoziția Porții, a lui Mahmud Angelović în special, la o astfel de rezolvare a conflictului (Theoharis Stavrides, *The Sultan of Veziirs: The Life and Times of Ottoman Grand Veziir Mahmud Pasha Angelović (1453–1474)*, Leiden/Boston/Köln, 2001, p. 162–163, 213–215). Marele vizir prefera și el negocieri separate cu „stranii aliați” creștini.

⁸⁰ [Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (= *Archivio Storico Italiano*, VII), ed. Agostino Sagredo, Firenze, 1843 (Malipiero), p. 41–42, 59; Magda Jászay, *Contrastes et diplomatie dans les rapports de Matthias Ier Corvin et la République de Venise*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest, XXXV (1989), 1–4, p. 3–39, la p. 15–16.

⁸¹ Vezi în continuare Bortolo Belotti, *La vita di Bartolomeo Colleoni*, Bologna, 1933², p. 374–386: *Moartea ducelui Milanului, Francesco Sforza (8 martie 1466), rupsesse echilibrul italic*.

⁸² Orientativ: F. Pall, *I rapporti italo-albanesi*, nr. 65–66, p. 206–207; nr. 71–72, p. 211–213; nr. 80, p. 218–219; nr. 82, p. 222; O.-J. Schmitt, *Skanderbegs letzte Jahre*, nr. 53, p. 120.

Skanderbeg⁸³ și nici pe oscilantul Matia⁸⁴.

Monarhul huniad era tot mai atras de Boemia, al cărei rege, fostul său socru, Georg Podiebrad, fusese depus de Roma pe motiv de pactizare cu *ereticii* husiți⁸⁵. Matia era totuși conștient că orice inițiativă politică în centrul Europei depindea de asigurarea liniștii la frontiera cu Imperiul Otoman⁸⁶. Spre deosebire de anii 1462–1463⁸⁷, el conta acum și pe sprijinul noului său aliat și *tată adoptiv*, împăratul Frederic al III-lea de Habsburg, co-regele de *iure* al Ungariei⁸⁸. Conștient și de problemele *italiene*, Matia a reînceput astfel preparativele de război și în iarna anului 1466–1467 le-a și pregătit *ambilor voievozi ai ambelor Valahii* domeniului – oficial de refugiu⁸⁹ – în Transilvania⁹⁰.

⁸³ Skanderbeg putea fi mulțumit că nu mai fusese destituit din demnitatea de *atlet* în urma victoriei lui Mehmed din 1466, vasalul Neapoleului și protejatul Veneției fiind salvat de intervenția cardinalilor care-i sprijineau cauza (Iacopo Ammannati Piccolomini, *Lettere (1444–1479)*, ed. Paolo Cherubini, *Pontificato di Paolo II*, Roma, 1997, nr. 208, p. 875).

⁸⁴ Două generații – două abordări: Ferenc Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365–1526*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest, XXXIII (1979), 1, p. 65–111, la p. 96–98; Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526*, Leiden, 2018, p. 221–226, 229.

⁸⁵ Frederick G. Heymann, *George of Bohemia, King of Heretics*, Princeton, 1965, NJ, p. 419–424; Antonin Kalous, *Italská politika, Matyáš Korvín a české země* [Politici italiene: Matia Corvin și țările cehe], în „Husitský Tábor” [Tábor Husit], Tábor, XV (2006), p. 149–175.

⁸⁶ A se revedea și Lajos Elekes, *La politica estera di re Mattia e gli Stati italiani nella seconda metà del secolo XV*, în *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, editor Tibor Klaniczay, Budapest, 1975, p. 243–255, la p. 248–253. Dacă este să dăm crezare vocilor de mai târziu, Matia însuși ar fi declarat că războiul din Boemia nu ar fi trebuit să aibă loc vreodată loc (pe larg: Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 228–242). Veneția a profitat de situație. A invocat implicarea lui Matia în Boemia pentru a-i tăia subsidiile.

⁸⁷ Adică, anii în care au căzut Țara Românească și Bosnia (Marko Šunjić, *Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463)* [Rapoarte din Trogir asupra cuceririi otomane a Bosniei (1463)], în „Glasnik Arhiva i Društva Arhivskih Radnika Bosne i Hercegovine” [Revista Arhivelor și a Societății Arhiviștilor din Bosnia și Herțegovina], Sarajevo, XXIX (1989), p. 139–157; Emir O. Filipović, *The Ottoman Conquest and the Depopulation of Bosnia in the Fifteenth Century*, în *State and Society in the Balkans*, p. 79–102; pentru Țara Românească și Bosnia, vezi acum sursele străne în Al. Simon, *Nașterea și moartea unui anti-erou*, în *Relații interetnice în Transilvania: interferențe istorice, culturale și religioase*, editori Ioan-Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic, Nicolae Teșculă, Sibiu, 2019, p. 209–234).

⁸⁸ La fel ca mai târziu (1471–1473/1474), după noua și definitivă ruptură cu Matia (1470), Frederic pare să fi fost sincer interesat de izbânda antiotomană, desigur sub egida sa imperială, sau chiar mai curând sub cea „națională”, datorită relațiilor sale tensionate, în general, atât cu Franța, cât și cu Burgundia (Claudius Sieber-Lehmann, *Spätmittelalterlicher Nationalismus: die Burgunderkriege am Oberrhein und in der Eidgenossenschaft*, Göttingen, 1991, p. 351–352; Petra Ehm, *Burgund und das Reich. Spätmittelalterliche Außenpolitik Am Beispiel der Regierung Karls des Kühnen (1465–1477)*, München, 2001, p. 132–133, 242, 300).

⁸⁹ Fiind vorba de domeniile Amlașului, Făgărașului (ambe pentru Radu, ele fiind vechile ducate ale domnilor Țării Românești) și Rodnei (pentru Ștefan), Matia trebuia să recurgă la această formulare pentru a menaja susceptibilitățile elitelor transilvane interesate de aceste posesiuni. În mod neîntâmplător, în noiembrie 1502, când încerca să preia moștenirea lui Ștefan al III-lea, Radu al IV-lea *cel Mare* al Țării Românești, aflat în relații și cu Casa de Habsburg, a cerut Cracoviei jagiellone nu doar Amlașul și Făgărașul, ci și Rodna. Vezi *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae etc. (1501–1506)* (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, XIX), editor Fryderik Papée, Kraków, 1927, nr. 130, p. 196.

⁹⁰ Conform sfetnicului său de încredere, Janus Pannonius, episcop de Pécs și cancelar secret, decizia fusese luată înainte de 2 ianuarie 1467 (Biblioteca Capitular Colombiana, Sevilla, Codices, Cod. 82-4-8, *Joannis Pannonii Vitesii episcopi Quinque Ecclesiarum Silvarum Liber et Epistolae*, f. 94^v; în Magyar Országos Levéltár [Arhiva Națională Ungară], Budapest (MOL), Diplomataikai Fényképgyűjtemény [Arhiva copiilor fotografice] (DF), [no.] 290346). Regele Matia decisese: „[...] que in proxima Dieta generale prelatorum, baronum et nobilium regnorum congregacionem per meliori status regni circa bona regalia et proventiis fisci pro modum et utiliter reformata et disposita sunt; idem etiam statum existit ne unius nos vel successoris Reges provincias Fogaras, Amlas et Radna cum pertinentiis earundem quoquod a se alienare seu abstractiere possumus in valeant, sed semper prefatis districtis [!] in manibus Regis prompti et parati ad hoc teneant, ut si quod opportunitatem fuerit Waywodi alicui Transalpinae vel Moldavensis ad parcium sed illarium provinciae recuperatione assignare

Mehmed și supușii și aliații săi creștini au acționat la rândul lor⁹¹. După succesul albanez și intervenția sultanului din vara anului 1466 de la Ohrida, Mara Branković și-a impus omul de încredere, Dionisie⁹², drept patriarh ecumenic al Constantinopolului și a obținut rapid recunoașterea autorității acestuia de către Mitropolia Kievului din stăpânirile lui Cazimir⁹³. Cădea astfel ultimul mare bastion unionist al Romei din Răsăritul Creștinătății⁹⁴.

Cu Matia prins în negocieri atât cu Veneția, cât și cu Poarta, și confruntat în continuare cu mari probleme de mobilizare a oștii⁹⁵, iar, pe deasupra, expus și ostilității crescânde a stărilor, din cauza sporirii dărilor și a vămile⁹⁶, Mehmed a putut porni din nou împotriva lui Skanderbeg (iulie 1467)⁹⁷. Când Matia a fost în cele din urmă gata să

---

pro destrensu [...]”. Formularea a fost reluată, cuvânt cu cuvânt, la încheierea lucrărilor Dietei Ungariei din martie–aprilie 1467 (vezi ultima ediție corectă a hotărârii Dietei în *Urkundenbuch*, VI, nr. 3576, p. 314).

⁹¹ Un loc comun istoriografic merită readus în față. Politica lui Mehmed al II-lea ne este cunoscută eminamente prin surse apusene (documente, rapoarte ori cronici). Izvoarele otomane păstrate, puține la număr (mai ales la sfârșitul Imperiului Otoman, grija față de arhive a fost minimă), sunt fie frecvent mult prea partizane (cronicile), fie socoteli administrative (de departe nelipsite de valoare documentară, dar fundamental dependente de mărturiile complementare pentru contextualizare). Pe scurt, în mare măsură, ideile și planurile politice ale lui Mehmed sunt date de gândurile și informațiile avute de contemporanii săi din nord, nord-vest și nord-est, interpretate apoi în timp de către diverși istorici.

⁹² Cunoscut deja istoriografiei române (D. I. Mureșan, *Patriarhia Ecumenică și Ștefan cel Mare. Drumul sinuos de la surse la interpretare*, în *În memoria lui Alexandru Elian*, editor Vasile V. Muntean, Timișoara, 2008, p. 87–180, la p. 132), în special datorită stilionarului din ultimul său „mandat” de patriarh (1488–1490), în care între adresanți figurau și Ștefan al III-lea al Moldovei și ultima sa soție, Maria *Voichița* (vezi aici Henri Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, II, Paris, 1888, nr. 2671, p. 23–24; Jean Darrouzès, *Ekthesis Nea. Un manuel des pittakia byzantin du XIVe siècle*, în „Revue des Études Byzantines”, XXVII (1969), p. 5–127, la p. 61, notițele 63–64; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, *Scriptori și acte bizantine, secolele IV–XV*, editori Haralambie Mihăilescu, Radu Lăzărescu, N.-Ș. Tanașoca, Tudor Teoteoi, București, 1982, nr. XLIX-3, p. 314–315).

⁹³ Borys A. Gudziak, *Crisis and Reform*, p. 47. În februarie 1467, Dionisie I-a recunoscut pe Grigore *Bulgarul* drept mitropolit al Kievului, dar, patriarhul ecumenic a îndrăznit abia la 1469 să-i ceară lui Ivan al III-lea al Moscovei recunoașterea autorității ecleziastice a lui Grigore asupra Rusiei și, implicit, pe cea politică a lui Cazimir, iar, după Ivan, la 1470, și puterea lui Mehmed (vezi aici și D. I. Mureșan, *Patriarhia Ecumenică și Ștefan cel Mare*, p. 101–102).

⁹⁴ În acest controversat subiect, a se vedea J. Preiser-Kappeller, *Zwischen Union, Konversion und Konfrontation: Polen-Litauen und die byzantinische Kirche im 14. und 15. Jahrhundert*, în „Jahrbuch des Wissenschaftlichen Zentrums der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien”, III (2010–2012), p. 99–114; Oskar Halecki, *From Florence to Brest*, p. 99–101, 105–109.

⁹⁵ Pentru Matia Corvin în anul 1467, vezi și I.-A. Pop, Al. Simon, *The Venetian and Wallachian Roots of the Ottoman-Hungarian Truce of 1468: Notes on Documents in the State Archives of Milan*, în *The Italian Peninsula and Europe's Eastern Borders. 1204–1669 (= Eastern and Central European Studies, I)*, editori Iulian Mihai Damian, I.-A. Pop, M. Popović, Al. Simon, New York/Oxford/Basel/Frankfurt-am-Main/Wien, 2012, p. 181–196.

⁹⁶ Vezi și Mária Pakucs, „Și nici vămile nu mai sunt cum au fost, ci ați mărit și vămile..”. *Matia Corvin și reforma sa din 1467*, în *SMIM*, XXII (2004), p. 217–220.

⁹⁷ O.-J. Schmitt, *Skanderbeg*, p. 263–264. Aparent, Mehmed ar mai fi așteptat, continuând să negocieze cu Veneția și cu Buda. Decizia sultanului de a ataca a fost determinată mai ales de despresurarea Krojei de către Skanderbeg, tocmai întors din Italia, la sfârșitul lunii aprilie. Nu trebuie uitat însă că analiza lui Schmitt, precum majoritatea lucrărilor care tratează istoria lui Skanderbeg, în special ultimii săi ani, disociază planul antiotoman sudic (i.e. vest-balcanic) de cel nordic (i.e. dunărean). Pregătirile lui Frederic și Matia împotriva lui Mehmed erau în toi în acea primăvară, după amânarea impusă de Reichstagul imperial în urmă cu un an (vezi, de pildă, N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, IV. 1453–1475, Bucarest, 1915, nr. 136, p. 205; nr. 163–179, p. 242–270; *Regesten Kaiser Friedrich III. (1440–1493)*. *Nach Archiven und Bibliotheken geordnet (= J[ohannes]. F[r]iedrich] Böhmer Regesta Imperii, XIII)*, editori-generalii Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig, Alois Niederstätter, IV. *Die Urkunden und Briefe aus dem Staatsarchiv Frankfurt am Main*, editor P. J. Heinig, Köln/Wien/Graz, 1986, nr. 422, p. 240; nr. 424, p. 241; nr. 431, p. 247; nr. 452–453, p. 253–254; XV. *Die Urkunden und Briefe aus den Beständen Reichstadt und Hochstift Regensburg*

intervină în ajutorul lui Skanderbeg⁹⁸, în Ungaria a izbucnit o extinsă rebeliune împotriva sa, sprijinită inclusiv de destui prelați⁹⁹. În mod strategic, epicentrul rebeliunii, protejate și de frații Szapolyai, Emeric (eroul de la Jajce din vara lui 1464)¹⁰⁰ și Ștefan, apropiatii lui Matia, a fost în voievodatul transilvan (iulie–august 1467)¹⁰¹.

Matia a ales să plece în Transilvania cu trupele strânse împotriva sultanului¹⁰². Soarta lui Skanderbeg fusese deja pecetluită¹⁰³. Luați prin surprindere de intervenția regelui, răsculații dintre Carpați au fost rapid aduși la tăcere (septembrie–octombrie)¹⁰⁴.

---

des Bayerischen Hauptstaatsarchivs in München sowie aus den Regensburger Archiven und Bibliotheken, editori Franz Fuchs, Karl Friedrich Krieger, Köln/Wien/Graz, 2002, nr. 196, p. 156; nr. 212, p. 164). La mijlocul lunii mai, Matia le-a și scris sașilor să se pregătească de război cu sultanul, pe care voia să-l înfrunte în Serbia (*Hurmuzaki*, XV-1, nr. 109, p. 62–63). Dacă Mehmed încerca să se „joace” cu Matia, trăgând de timp prin negocieri până când i se strângea oastea, același lucru îl încerca și regele, atât în relație cu sultanul, cât și cu Veneția, pe care o suspecta, nu fără motiv, că ar transmite mai departe informații către Poartă pentru a-și asigura o pace cât mai avantajoasă (vezi aici și *Arbanija*, nr. 346, p. 195; nr. 357–358, p. 198–199; nr. 383, p. 207).

⁹⁸ Judecând și după amintita sa scrisoare către sași din 18 mai 1467 (*Hurmuzaki*, XV-1, nr. 109, p. 63), Matia trebuie să fi fost gata cu pregătirile până la începutul lunii iulie, când Mehmed a intrat în ultimele posesiuni ale lui Skanderbeg (O.-J. Schmitt, *Skanderbeg*, p. 265–266). Principala grijă a monarhului huniad era însă la frontiera sârbă cu Imperiul Otoman, pe care Mehmed încerca, precum la 1466, să o penetreze și prin varii propuneri de acord, profitând de faptul că până de curând Vuk Branković fusese în slujba sa. Vezi Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike* [Documente asupra relațiilor dintre slavii de sud și Republica Veneția] (= *Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, XXII), X, 1453–1459, Zagreb, 1891, nr. 367, p. 360–362; nr. 415, p. 397–398; cu accent pe negocieri: Davor Salihović, *The Process of Bordering*, p. 99–100.

⁹⁹ De unde și reproșurile lui Matia la adresa papei Paul al II-lea (vezi și Vilmos Fraknói, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae* (= *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*, I, 6), Budapest, 1891, nr. 39, p. 56). Ținând cont de această desfășurare internă de forțe împotriva lui Matia, forțe care nu s-ar fi asociat altminteri cu Mehmed, cel pe care îl ajutau prin revolta lor, explicația cronicarului regelui, Antonio Bonfini, deși ulterioră cu peste două decenii evenimentelor de la 1467 și departe de a fi scutită de îndoiala partizanatului, trebuie acceptată cel puțin în parte: nobilii și prelații s-au ridicat – cu consecințele transilvane și mai apoi moldave de rigoare – împotriva aroganței și abuzurilor tot mai fățișe ale încă tânărului monarh (vezi *Rerum Ungaricarum decades*, editori József Fogel, Béla Iványi, László Juhász, IV, Leipzig, 1941 [Budapest, 1944] (*Bonfini*), p. 15–18). Soarta a ținut cu Mehmed al II-lea și la 1467.

¹⁰⁰ Matia îl abandonase practic pe Emeric la Jajce, în vara anului 1464 (vezi ultima oară Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 217–218). Deoarece lui Matia tocmai (martie) îi murise soția, Katarína Podiebrad, la nașterea băiatului lor (născut mort), iar despre Emeric s-a presupus că era fiul nelegitim al lui Iancu de Hunedoara (Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895–1526*, ediție Adrian Andrei Rusu, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 331–332; A. Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, p. 20–22), o explicație de natură personală nu poate fi exclusă pentru deciziile lui Matia (de la 1464) și ale lui Emeric (de la 1467). Oricum, ca de fiecare dată, Matia i-a iertat pe frații Szapolyai.

¹⁰¹ Vezi K. G. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvinul*, în *SUBB, Historia*, XVII (1972), 1, p. 21–30; Zsigmond Jakó, *A Farnasi Veres család. Az 1467 évi erdélyi lázadás kutatásához* [Familia Farnasi Veres. În legătură cu revolta transilvană din 1467], în *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára* [Festschrift István Imreh la 80 de ani], editori András Kiss, Gyöngy Kiss Kovács, Ferenc Pozsony, Kolozsvár, 1999, p. 211–231. Subiectul răscdalei din Transilvania de la 1467 ar merita reluat, fie și numai din cauza lui Bonfini, care a susținut că miza revoltei a fost coroana regală a Transilvaniei (pe care și-o dorea co-voievodul Ioan de Sankt-Georg Boyn). O asemenea coroană nu exista.

¹⁰² Date fiind cunoscutele probleme de mobilizare ale oștii lui Matia de la acea vreme și numărul minim de 10 000–12 000 ale trupelor cu care a intrat în voievodat în toamna lui 1467, întrebuintarea de către Matia a trupelor adunate împotriva otomanilor era evidentă.

¹⁰³ O.-J. Schmitt, *Skanderbeg*, p. 268. Deja în septembrie 1467, Mehmed s-a retras din Albania.

¹⁰⁴ András Kubinyi, *Erdély a Mohács előtti évtizedekben* [Transilvania în deceniile înainte de Mohács], în *Tanulmányok Erdély történetéről* [Studii asupra Istoriei Transilvaniei], editor István Rácz, Debrecen, 1988, p. 65–72, la p. 67–70. Rebelii din Ungaria propriu-zisă au mai rezistat însă o vreme. După Antonio Bonfini, Emeric Szapolyai s-a împăcat – „cu arma la picior” – cu Matia abia după revenirea acestuia din campania din Moldova.

Matia a trecut apoi munții contra lui Ștefan, pe care-l acuza de trădare (noiembrie)¹⁰⁵. Secuimea s-a ridicat împotriva lui Matia, iar *Țara de Jos* a Moldovei contra lui Ștefan¹⁰⁶, care și-a pierdut atunci și soția¹⁰⁷. A urmat o învâlmășeală și un carnagiu militar și propagandistic, la capătul căruia atât Ștefan, cât și Matia au pretins victoria¹⁰⁸. Marile rivale *italiene*, Milano și Veneția, au adăugat în acest amestec romanitatea *valahilor*¹⁰⁹, cei care-l învinseseră pe Matia, *regele Ungariei și al Daciei*¹¹⁰.

La sfârșitul iernii anului 1467–1468, existau trei certitudini¹¹¹. Skanderbeg murise (februarie 1468), Mehmed având astfel liniște până la Marea Adriatică¹¹². Ștefan rupsesse orice înțelegere antiotomană și se cantona pe axa Istanbul–Cracovia¹¹³. Matia se pregătea de armistițiu cu Mehmed, acordul fiind încheiat în aprilie, cu ajutorul „sperietorii” numite Vlad *Țepeș* (*Dracula*)¹¹⁴.

Cu toate acestea, și deși amenințarea unionistă, kieveană în special, dispăruse, inclusiv din Moldova¹¹⁵, Mara Branković nu l-a acceptat pe Ștefan la Hilandar și nu l-a

¹⁰⁵ La 1 ianuarie 1468, după bătălia de la Baia, Ștefan i-a scris lui Cazimir. L-a informat și că-i anunțase înfrângerea lui Matia și dorința acestuia de răzbunare lui Emeric Szapolyai, *Hendryk* în original, dacă este să dăm crezare ediției românești, care-l identifica pe *Hendryk* cu Gheorghe Podiebrad (P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *AARMSI*, seria a III-a, XV (1933–1934), p. 61–80, la p. 65). Lăsând la o parte faptul că în poloneză G(h)eorg(he) este Jerzy, iar în cehă Jiří, Ștefan nu s-ar fi referit la Podiebrad fără titlul său regal și fără o formulă de politețe monarhică pe măsură. Scrisoarea lui Ștefan, misterioasă în sine, ar merita republicată.

¹⁰⁶ Ș. Papacostea, *Un episod de la rivalitate polono-hongroise au XVe siècle: l'expédition de Matia Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une nouvelle source*, în *RRdH*, VIII (1969), 6, p. 967–969; idem, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare*, p. 21.

¹⁰⁷ Evdochia a murit (25 noiembrie 1467) la puțin timp după intrarea lui Matia în Moldova (Mircea D. Matei, *În Mirăuții Evdochiei de Kiev*, în *MI*, XXXVII (2003), 3, p. 20–25). În chip straniu, nu a fost înmormântat la Putna, necropola domnească ctitorită de Ștefan în urmă cu un an, la vremea „intrării” sale la Zografu și Hilandar.

¹⁰⁸ Vezi deja I.-A. Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediția întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova*, în *RdI*, XXXV (1981), 1, p. 131–139.

¹⁰⁹ Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sforzesco (A.D.S), Potenze estere, *Venezia*, cart. 354, 1468, fasc. 2, *Febbraio*, nn (18 februarie 1468). Cităm din informatul raport al trimisului milanez la Veneția, Gerardo de Colli (după care, Matia pierduse în Moldova): „[...] Vedendosi malmenati [de către Matia], <li Seculi> domandano aiuto a soy vicini chiamati Valachi, quali antichamente furo Romani et segono la lor parlare latina et romana fine in questo tempo [...]” (I.-A. Pop, Al. Simon, *The Venetian and Wallachian Roots*, nr. 4, p. 188–189).

¹¹⁰ Conform papei Pius al II-lea, pe 11 martie 1462, cu puțină vreme înainte ca veștile despre cruzimile dunărene, otomane și creștine, ale lui Vlad al III-lea *Țepeș*, proaspăt căsătorit poate chiar cu *sora* (vitregă) a lui Matia, să ajungă la Roma (Biblioteca Ambrosiana, Milan, Codices, Z 219 Sup., nr. 9328; vezi I.-A. Pop, *Matthias Corvinus, „Re de Ungaria, de Dacia etc.”, in 1462*, în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, XX (2020), suppl. 1, p. 41–52).

¹¹¹ Mărginim numărul certitudinilor (un termen pretențios) la aceste trei, atât din cauza surselor inedite încă existente, cât și amintitelor limitări documentare otomane.

¹¹² Pentru efectele căderii adriatice ale morții lui Skanderbeg, vezi acum și documentele din Al. Simon, *„Istorie e novelle de Levante” din primăvara anului 1468: Uzun Hassan, Morea și cei 30 000 de morți de la Baia*, în *RI*, NS, XXVIII (2018), 5–6 [2020], p. 343–352.

¹¹³ A se vedea Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV–XVI*, București, 2001, p. 95–99; Șt. S. Gorovei, M.-M. Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 70–75.

¹¹⁴ I. Căzan, *Matia Corvin, asigurarea frontierei dunărene și armistițiul turco-ungar din 1468*, în *RI*, NS, III (1992), 7–8, p. 769–782. Omitând complet, printre altele, și episodul aducerii de către Matia a lui Vlad în fața trimișilor lui Mehmed pentru a-i intimida (cu succes), Salihović (*The Process of Bordering*, p. 99–100) s-a îndoit că vreun armistițiu ar fi fost încheiat între rege și sultan, înaintea campaniei ungare din Boemia.

¹¹⁵ Amintim și dezvoltăm și aici o mai veche observație făcută de Constantin Cihodaru (*Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538*, în *AIAl*, XIV (1977), p. 103–122, la p. 105). Până după bătălia de la Baia și revenirea Kievului sub autoritatea Marii Bisericii, influențat mitropolit al Moldovei, Teoctist I, sfințit la Peș (1453/1454) de către arhiepiscopul (patriarhul) sârb, Nicodim, a refuzat să stea în sfatul domnesc

inclus în noul ei testament (1469)¹¹⁶. În raport cu domnul Moldovei, Mara a fost mai degrabă dispusă să recunoască – în fața solului Venetiei – că Imperiul Otoman nu suferise vreodată vreo înfrângere precum cea de la Vaslui (1475)¹¹⁷, decât să-l primească pe Muntele Sfânt pe viitorul *atlet* al Creștinătății, pe urmașul lui Skanderbeg și al lui Iancu¹¹⁸. Îi ajutase pe ambii predecesori ai lui Ștefan¹¹⁹ și amândoi o trădaseră¹²⁰. A făcut tot posibilul ca Mănăstirea Hilandar să fie așezată sub protecția lui Basarab al IV-lea *Țepeluș* (înainte de 1481)¹²¹ și apoi al lui Vlad al IV-lea *Călugărul* (pe la 1487)¹²², dușmanii *transalpinii* de moarte ai lui Ștefan¹²³, cel intitulat și *voievod al Serbiei* de către Republica

---

alături de Alexandru, fiul lui Ștefan și al Evdochiei (vezi Al. Simon, *Pământurile crucii: românii și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, 2012, p. 133, 159–160).

¹¹⁶ Ruža Čuk, *Povelja carice Mare*, p. 106–113; idem, *Carica Mara*, p. 89–93; R. G. Păun, *La Moldavie de Ștefan le Grand [I]*, p. 179, nota 35; vezi și Al. Fotiș, *Despina Mara Branković and Chilandar. Between the Desired and the Possible*, în *Osam vekova Hilandara* [Opt secole de Hilandar], editor Vojislav Korać, Beograd, 2000, p. 93–100, la p. 95–97.

¹¹⁷ Cuvintele Marei Branković rostite, la Jezovo sau chiar la Hilandar, în fața solului Geronimo Zorzi, au fost (conform raportului primit în Lagună înainte de 9 mai 1475): „[...] poi l'è andà dalla maregna del Turcho [Mara, mama sa vitregă], la qual ghe ha comunicà la rota de Valachia; e che ha ditto che le zenti turchesche non ha mai habudo lamazor rotta; e l'ha esortà a proseguir el so viazo con bon animo; perche l'Signor Turcho ha causa de far pace, e ch'el no poderave haver mazor occasion de negociar [...]” (*Malipiero*, p. 112; pasaj inclus, mult trunchiat, în N. Iorga, *Acte și fragmente privitoare la istoria românilor*, III, [1399–1499], București, 1899, p. 84).

¹¹⁸ Pentru cele trei figuri (plus Matia), vezi Al. Simon, *Pellegrini ed atleti del Signore ai confini della cristianità: Skanderbeg, Stefano III di Moldavia e le loro relazioni con Roma e Venezia*, în *Mélanges de l'École Française de Rome – Moyen Age*, CXXV (2013), 1, p. 71–92.

¹¹⁹ În ajunul campaniei celei lungi a lui Vladislav I (III) Jagiello și a lui Iancu de Hunedoara (1443), sprijinit de Mara, Skanderbeg l-a ucis pe fiul favorit al lui Murad al II-lea, Alaeddin Ali Çelebi. Skanderbeg răzbuna onoarea familiei sale și îi deschidea calea spre tron lui Mehmed al II-lea (O.-J. Schmitt, *Skanderbeg*, p. 59–63). Crima lui Skanderbeg și victoriile lui Iancu l-au făcut pe Murad să ceară pace, prin intermediul tatălui Marei, Gheorghe. Dacă Gheorghe izbândește, sultanul îi inapoia toate stăpânirile pe care i le luase.

¹²⁰ Tatăl Marei s-a înțeles cu Iancu. Despotul i-a promis voievodului toate domeniile sale din Ungaria, dacă sprijinea pacea. Iancu a acceptat, a jurat strâmb pacea și a preluat domeniile (1444). Apoi, Vladislav și Iancu au pornit „spre” Varna (P. Engel, *János Hunyadi and the Peace of Szeged (1444)*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, XLVII (1994), 2, p. 241–257). La rândul său, Skanderbeg nu s-a mulțumit cu ceea ce obținuse la 1443. Redevenit creștin, a început să viseze la propria sa coroană. Doar papa i-o putea da.

¹²¹ Boško Bojović, Petre Ș. Năsturel, *Les fondations dynastiques*, p. 160–161, notele 54–55. Vezi și R. G. Păun, *Quelques notes sur les débuts des rapports entre la Valachie et le monastère de Chilandar au Mont Athos*, în *RESEE*, XLVI (2008), 1–4, p. 151–164; idem, *La Valachie et le monastère de Chilandar au Mont Athos. Nouveaux témoignages (XVe–XVIe siècles)*, în „Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe”, Iași, II (2010), 1–4, p. 137–184. În octombrie 1481, Basarab al IV-lea putea interveni cu mare folos în favoarea Mănăstirii Hilandar în fața autorităților imperiale otomane.

¹²² Boško Bojović, Petre Ș. Năsturel, *Les fondations dynastiques*, p. 165–167. O coincidență ne reține atenția. Autoritatea lui Vlad al IV-lea la Hilandar a devenit deplină după moartea Caterinei Cantacuzino (Cilly), sora Marei (1491). În noiembrie 1492, Vlad a emis astfel marele său hrisov (o veritabilă chrysobulă) pentru Hilandar (*DRH*, B, I, nr. 235, p. 377–380). Cu două luni mai devreme, el îl sprijinise pe Ștefan, urmașul lui Matia, drept *crăișor al valahilor*, conform lui Bonfini, când domnul Moldovei blocase pentru a doua oară trupele otomane și tătărăști, venite asupra Ungariei dinspre est și sud-est (vezi tot *Bonfini*, IV, p. 212). Ca mai apoi fiul său (dintr-o primă căsătorie), Radu al IV-lea (a se vedea aici *Acta Alexandri*, nr. 130, p. 196), Vlad al IV-lea avea o agendă proprie, care nu era integral otomană.

¹²³ Pentru Basarab al IV-lea *Țepeluș*, inițial favoritul lui Matia, și Ștefan, vezi și Al. Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474–1475). Considerații asupra relațiilor dintre Moldova, Țara Românească și Regatul Ungariei*, în *SUBB, Historia*, XLIX (2004), 2, p. 3–26. După asasinarea lui Basarab al IV-lea de către Craiovești (1482), dușmanul și urmașul acestuia, Vlad al IV-lea, s-a căsătorit cu văduva lui *Țepeluș*, Maria, luată prizonieră și dusă în Transilvania, după bătălia de la Câmpul Pâinii (1479), de fostul domn Basarab al III-lea *Laiotă*. Importanța politică a Mariei (tratată precum o *fiică* de voievodul Transilvaniei, Ștefan Báthory) se cuvine cercetată și în plan sârbo-athonită, ținând cont de succesiunea Basarab – Vlad la Hilandar (vezi deja

Sfântului Marcu după victoria sa de la Vaslui¹²⁴. Dintre marile doamne de rit *grec* din a doua jumătate a secolului al XV-lea¹²⁵, poate numai Zoe (Sofia) Paleologul, a doua soție a lui Ivan al III-lea al Moscovei, l-a respins și urât mai mult pe Ștefan al III-lea *cel Mare*¹²⁶.

ANEXĂ

În vederea viitoarelor studii, reitragem atenția asupra celei mai vechi surse cunoscute privind raporturile dintre domnia Moldovei și Sfântul Munte¹. Pe 22 august 1416, în prezența trimisului lui Mircea I *cel Bătrân*, Sofronie, starețul Coziei, comunitatea Mănăstirii Zografu a donat schitul *Turnul lui Selinas* lui Dometian, starețul Mănăstirii Bistrița, reprezentantul lui Alexandru I *cel Bun*², *samodirjețul Țării Moldovlahiei și al Pomoriei*, numit *ctitor și sprijinitor al nostru* de călugării însemnului athonit al vechilor țari ai Bulgariei³.

[Redăm câteva pasaje:] *În anul 6924, indicțiunea a 9-a, în a 22-a zi a lunii august, a venit Părintele și Fratele Nostru Kir Dometian Ieromanah și jupanul Mudricica, la Mănăstirea Sfântului și Slăvitului Mare Mucenic și Purtător de Biruință Gheorghe numită Zografu, trimiși de Bine-cinstitorul [Blagoslovitul] și de Hristos Iubitul Voievod Ioan Alexandru și*

R. G. Păun, *Mount Athos and the Byzantine Slavic Tradition in Wallachia and Moldavia after the Fall of Constantinople*, în *The Balkans and the Byzantine World before and after the Captures of Constantinople, 1204 and 1453*, editor Vlada Stanković, Lanham, MD, 2016, p. 117–164, la p. 152, nota 82). Pentru Vlad al IV-lea *Călugărul* și Ștefan, vezi și N. Pienaru, O. Cristea, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, în „Analele Putnei”, VIII (2012), 1, p. 43–58. Numit *acel blestemat călugăr Vlad voievod în Letopisețul anonim al Țării Moldovei* (în linii mari, cronica oficială a lui Ștefan), Vlad a fost amintit alături de Baiazid al II-lea la căderea Chilie și Cetății Albe (1484) și în ambele letopisețe putnene (ambele păstrate în variantele lor de dinainte de bătălia de la Mohács din august 1526). Vlad a fost în schimb omis, pe la 1500, din *Cronica moldo-germană*, intitulată de fapt *Cronica scrisă pe scurt a lui Ștefan, din mila lui Dumnezeu voievodul Țărilor Moldovei și Valahiei*. Cronica era destinată fidelilor regelui romanilor Maximilian I, fiul lui Frederic al III-lea. Trădarea lui Vlad nu se potrivea cu gloria lui Ștefan, numit deja *ducele Moldovei și al Valahiei la Reichstagul de la Freiburg* (1498).

¹²⁴ Cităm din proiectul prezentat curiei papale de diplomatul venețian Paolo Morosini în primăvara anului 1475 (aprilie–mai): „[...] Exercitus igitur hoc ordine conficiendus bellumque quatipartito inferrendum opera precium arbitrantur, quo celerime maxima Europae parte pellen-dum hostem non dubitant. Polonus namque Serenissimus Rex [Cazimir al IV-lea Jagiello] faci-le expertioribus bello Polonis ac Boemis [fiul său, Vladislav al II-lea, viitorul rege al Ungariei stăpâna jumătate din regat, cealaltă jumătate aparținându-i lui Matia] vigintiquinque milli-um conflabit exercitum, sumptoque simul Stephano Servie sive Mundavie Vayvoda [Ștefan al III-lea] cum quinque millibus, transacto Danubio per Bulgariam [Bulgaria] per hostem invadant. Ungarie vero Serenissimus Rex [Matia Corvin] cum vigintiquinque millibus ex suis militia apti-oribus et expertis per Serviam [Serbia] et iuxta Bossinam [Bosnia] partier aggre-diantur hostem [...]” (ASM, ADS, Potenze Estere, *Illyria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 2, nn [editat sub 1462 (!) de Jovan Radonić în *Arbanija*, nr. 226, p. 128; pentru data corectă a proiectului (ținând cont și de implicarea Boemiei): Cristian Luca, Al. Simon, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „Transylvanian Review”, XVII (2008), 3, p. 85–112, la p. 87–88]). Datorită politicii Marelui și a relației cu Veneția, formula *Servie sive Mundavie* pare mult mai cuprinzătoare decât ar lăsa-o să se întrevadă o primă, și prudentă, identificare a acestei *Serbii* cu vechea *Podunavei* a domnilor Țării Românești.

¹²⁵ În acest context, vezi și culegerea de chipuri a lui Donald M. Nicol, *The Byzantine Lady: Ten Portraits. 1250–1500*, Cambridge, 1994 (capitolul dedicat Marelui este la p. 110–119).

¹²⁶ A se revedea corespondența dintre Sofia și Filippo Buonacorsi Callimachus, mentorul lui Jan Albert (fiul lui Cazimir) din primăvara anului 1490 (de dinaintea morții lui Matia), publicată în *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)* [Documente pentru istoria diplomației polone din anii 1486–1516 (codicele de la Zagreb)], editor József Garbacik, Wrocław/Warsaw/Krakow, 1966, nr. 4, p. 11 (originalul, foarte interesant și din punctul de vedere al formei, se găsește în Arhiv Hrvatske akademije Znanosti Umjetnosti [Arhiva Academiei Croate de Științe și Arte], Zagreb, Cod. IV.6, f. 6^v–7^v).

*fiul său, Voievodul Iliș, Singur-stăpânitor [Samodîrjeț] al Țării Moldovlahiei și al Pomoriei [i.e. al Țărului Mării], Ctitor și Sprijinitor al Nostru. Și s-a înțeles Popa Kir Dometian cu Egumenul Popa Kir Nișon, cu bătrânii și cu toți frații despre Selina, și anume ca aceasta să fie dată Mănăstirii Bistrița și să țină Selina de Mănăstirea Bistrița cât va fi Kir Dometian în viață, iar după moartea lui să țină de cine va fi la Mănăstirea Bistrița. [...] Și toate acestea mai înainte scrise le-am dat Popii Kir Dometian să le țină pe toată durata vieții lui și nimeni să nu se amestece în aceasta, nici Împărat [Țar], nici Domn [Gospodar], nici Egumenul care va fi, căci i le-am dat până la moartea lui, iar după moartea lui să fie ale Mănăstirii Bistrița. [...] Și la zăpăsul nostru au fost de față: Protosul întregului Munte Athos, Ieromonah Macarie, mai susnumitul Egumen Popa Kir Nișon, Duhovnicul Popa Kir Paisie, Preacinstitul și Preasfințitul Egumen Sofronie care a venit în acest timp de la Bine-cinstitorul [Blagoslovitul] Mircea Voievod și de la Mănăstirea lui numită Cozia [...]*⁴.

Pentru înțelegerea importanței actului athonit (în slavonă, nu în greacă), câteva precizări, aparent redundante, și o întregire documentară, necesară de multă vreme, sunt utile⁵.

Alexandru I *cel Bun* a fost așezat domn al Moldovei de către Mircea I *cel Bătrân/ cel Mare* al Țării Românești la 1400 (1399 în cronici), după cum a admis-o și Ștefan al III-lea *cel Mare*⁶, călugării putneni recunoscând și că însuși Ștefan al III-lea își datora domnia (și) *muntenilor*⁷. Spre 1475–1476, la vremea primelor victorii antiotomane ale lui Ștefan al III-lea și înaintea campaniei lui Mehmed al II-lea din Moldova, Mircea era numit – după deja mai celebrul său nepot, Vlad al III-lea *Țepeș – Dracula de Molda et Walachia* de fideliu Casei de Habsburg, Mircea, alias *Dracula*, fiind stăpânitorul *valah* care-i rezistase lui Baiazid I⁸. Cumularea celor două Țări Române era deja un loc comun la vremea campaniei lui Mehmed contra lui *Țepeș* (1462), după cum o arată un pasaj din cunoscuta mărturie a pelerinului William de Wey, aflat pe atunci printre cavalerii ioaniți de pe Rhodos⁹.

[Ampla sa relatare a luptelor din Țara Românească, începea prin:] [...] *postquam Turcus occidisset Baronem de Muldan in Regno Hungarie, in Comitatu Walachie Majoris que est in confinibus Hungarie, accepit secum duos filios suos quos nutritiv usque ad annos discretionis [...]*¹⁰ / [...] *după ce Turcul l-a ucis pe baronul Moldovei în Regatul Ungariei, în Comitatul Valahiei Mari care este la hotarele Ungariei, i-a luat cu sine pe ai săi fii* [i.e. ai baronului] *pe care i-a crescut până la majorat [...]*¹¹. [Era vorba desigur despre Vlad al II-lea *Dracul* (răpus însă nu de Murad al II-lea la 1442, ci de Iancu de Hunedoara la 1447) și de fiii domnului, Vlad al III-lea și Radu al III-lea, crescuți, de la 1442, ca ostateci de vază, alături de viitorul sultan Mehmed al II-lea (1444–1446; 1451–1481)]¹².

În chip interesant tot cu Moldova așezată pe primul loc, Țările Române erau socotite o unitate politică și la vremea atacului moldo-otoman asupra Chilie din vara anului 1462 (atac nemaiamintit însă de către William de Wey)¹³. Asumată și de curia papală (sub forma voievozilor *Valahiei Mari* și *Valahiei Mici*) de la 1408 cel târziu, tot sub Mircea I și Alexandru I¹⁴, îngemănarea celor două state *valahe* cobora cel puțin până în a doua jumătate a domniei lui Mircea, unul dintre principalii arbitri ai războiului civil otoman, izbucnit după înfrângerea lui Baiazid I de către Timur Lenk (1402–1413)¹⁵. În vremea acestuia, Mircea I și Manuel al II-lea Palaeologul s-au aflat cel mai adesea pe poziții antagonice, Patriarhia Ecumenică, sub Euthymios (Eftimie) al II-lea, luând partea împăratului, mai ales după ce Mircea și-a căsătorit o fată cu Musa (pe la 1410–1411), unul dintre fiii răposatului Baiazid I¹⁶.

Ulterior cu aproape trei luni decedului patriarhului Eftimie (29 martie 1416), documentul din 22 august 1416 nu făcea vreo referire la acesta sau la succesorul său

(deși, nominal, Sfântul Munte era din nou sub ascultarea Marii Biserici)¹⁷, și mai mult interzicea în mod explicit orice intervenție imperială în deciziile *valahe* ale Zografului¹⁸. Alexandru I, prins la acea vreme în particulara sa căsătorie cu Ringalla, sora ducelui Vitold al Lituaniei¹⁹, îi era mai mult decât folositor lui Mircea în acel context²⁰, un context întrebunțat, la rândul său, de către Alexandru pentru a-și întări succesiunea moldavă (împreună cu el, fiul său, Iliăș, în vârstă de șapte ani, figura drept binefăcător la Athos)²¹. Alături de dimensiunea și de condițiile cruciate, balcanice, dar și central-europene, ale gesturilor sale athonite de la 1466²², acțiunile din acel an ale lui Ștefan al III-lea, mereu atent la legitimitatea sa (el fusese adus – politic – pe lume prin tratatul din februarie 1450 dintre tatăl său, nelegitim, Bogdan al II-lea, și Iancu de Hunedoara, dușmanul liniei basarabe a lui Mircea I)²³, au avut aparent și semnificații (pan-) *valahe* și (post-)bizantine²⁴, care – abia – încep să se releve²⁵.

¹ În lumina actului de la 1416, „abordarea maximalistă” a acestor relații (Dan <Ioan> Mureșan, *Zographou et la transmission de l'idée impériale bulgare*) nu poate fi susținută în coordonatele care se căutau impuse, o *via media* între aceasta și „abordarea minimalistă” (Liviu Pilat, *La începutul relațiilor moldo-athonite*) fiind necesară, plecând poate de la mai jos pomenita *Pomorie*.

² Întâiul *țar moldav* din *Letopisețul anonim al Moldovei* (în *Cronicile slavo-române*, p. 6–23).

³ Pornind de la calitatea de cititor la Zografu a lui Alexandru, notăm că *Pomorie* desemna, în titulatura țărilor bulgari, coasta vest-pontică (de pildă: Kyril Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria. Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture (= East-Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, V)*, Leiden/Köln/Boston, 2008, nr. 181, p. 434; nr. 204, p. 448; nr. 215, p. 468). Era o întindere cu limite neclare spre nord și sud, dar legată sigur de *Messembria* (Nes<s>ebar), o „feudă bizantină” la origini; vezi Peter Soustal, *Thrakien (Thrake, Rhodope und Haimimontos) (= Tabula Imperii Byzantini, VI)*, Wien, 1991, p. 355–359. În schimbul ajutorării Bizanțului (1452–1453), portul a fost solicitat împăratului Constantin al XI-lea Paleologul de către Iancu de Hunedoara, stăpân asupra Chilieii de la 1448 și potențial *rege al Bulgariei* la 1444 (vezi în special F. Pall, *Byzance à la veille de sa chute et Iancu de Hunedoara (Hunyadi)*, în „Byzantinoslavica”, Prague, XXX (1969), 1, p. 119–126) Aceste aspecte, bine știute de altfel, par să fi fost ignorate în istoriografia română, indiferent de abordarea aleasă (pentru câteva noi surse, vezi Al. Simon, *Note și documente asupra politicii italiene și răsăritene a lui Iancu de Hunedoara în anii 1450*, în „Banatica”, Reșița, XXIII (2013), p. 73–98; cu completările din idem, *Pământurile crucii*, p. 82–83, 85–88.

⁴ Georgi Parpulov, Ralph Cleminson, *Румънци и славяни на Света гора през 1416 г.*, p. 60–61, 63–64 (traducerea în engleză). În raport cu traducerea în română din 2017 (Liviu Pilat, *La începutul relațiilor moldo-athonite*, p. 62–63), am operat câteva modificări: (1) redarea cu majuscule a tuturor titlurilor și epitetelor; (2–3) *Moldovlahia* și *Pomorie* (astfel în original) în loc de *Moldova* și *Țărmlul Mării* (pentru a nu altera înțelesurile de epocă); (4) am adăugat *Bine-cinstitorul*, omis în traducere, la *Mircea*.

⁵ Dincolo de orice îndoială, este și faptul că relațiile *valaho*-athonite se cuvin recercetate (nu în ultimul rând prin integrarea perspectivei politice *italice* asupra Sfântului Munte, în special după 1439, ținând cont de protectoratul athonit al lui Alfonso al V-lea de Aragon).

⁶ În *Letopisețul anonim*, p. 14: „[...] Țării Moldovei. // În anul 6907 [1399] luna aprilie 23, s-a ridicat domn în Țara Moldovei Alexandru Voievod, iar pe luga Voievod l-a luat Mircea Voievod [...]”.

⁷ În *Putna I*, p. 49: „[...] În anul 6965 [1457], luna aprilie 12, în Joia Mare, Ștefan Voievod, fiul lui Bogdan Voievod, a venit de la munteni [...]”. În *Putna II*, p. 64: „[...] În anul 6965 [1457], luna aprilie 12, în Joia Mare, a venit de la munteni Ștefan Voievod, fiul lui Bogdan Voievod [...]”. Nici *Cronica moldo-germană*, destinată, cândva între anii 1499 și 1502, supușilor regelui Maximilian I de Habsburg, nu a ascuns subiectul: „[...] În anul, cum se scrie de la Nașterea lui Hristos, 1457, în luna aprilie, în ziua 11, într-o marți, în Săptămâna Mare, înaintea Paștilor, atunci a venit Ștefan Voievod, fiul lui Bogdan Voievod, care a venit cu putere mică, cu muntenii, cu Țările de Jos, ca la 6 mii oameni [...]” (*Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române*, p. 28–37, aici la p. 28).

⁸ BSIB, CML 14668, f. 23^v, 24^v. Izvorul (poate anterior și căderii Caffei în vara lui 1475) la I.-A. Pop, Al. Simon, *Ungaria et Valachia: promisiunile valahe ale Republicii Sfântului Marcu din anii 1470*, în *RI, NS, XXV* (2015), 3–4 [2016], p. 5–66, la p. 58, nota 210.

⁹ *Documents concerning Rumanian history (1427–1601)*, ed. Eric D. Tappe, London, 1964, nr. 2, p. 18–19. Folosim mai vechea ediție a izvorului (disponibilă și online): *The Itineraries of William de Wey, Fellow of Eton College, to Jerusalem A.D. 1458 and A.D. 1462, and to Saint James of Compostella A.D. 1456* [ed. Bulkeley Bandinel, George Williams], London, 1857.

¹⁰ *The Itineraries*, p. 99 (post 19 august – ante 5 septembrie 1462). Lupta se dădea atunci între Radu și Vlad (cel din urmă ajungând aparent la un compromis cu Ștefan, care, după ce nu izbutise să cucerească Chilia, căuta și să se înțeleagă cu regele Matia, suzeranul lui Vlad).

¹¹ În mod ciudat, de Wey nu a primit practic vreo atenție. Vezi Matei Cazacu, *Dracula*, p. 234.

¹² Subiectul, la limita cancanului, este bine cunoscut în istoriografie și era aparent destul de prezent și în discuțiile de la vremea campaniei lui Mehmed din Țara Românească.

¹³ A se revedea Ovidiu Cristea, *The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy*, p. 257–259.

¹⁴ Ș. Papacostea, *Byzance et la croisade*, p. 19–20. 1408 a fost și anul celebrului privilegiu al lui Alexandru I pentru negustorii din Lvov. Din acesta rezulta că legătura directă dintre Ungaria și Gurile Dunării prin pasul Oituz nu mai era sub autoritatea Sucevei (vezi idem, *Aux débuts de l'état moldave. Considerations en marge d'une nouvelle source*, în *RRdH*, XII (1973), 1, p. 139–158, la p. 150). După căderea Caffei, Matia a dorit, prin tratatul de la Iași – Buda (1475), reaşezarea hotarului dintre Moldova, sub Ștefan al III-lea, și Țara Românească, sub Vlad al III-lea (!), în limitele stabilite de Mircea I și Alexandru I (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, nr. 146, p. 335).

¹⁵ Dimitris J. Kastiris, *The Sons of Bayezid. Empire building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*, Leiden/Boston/Köln, 2007, p. 137–142. Mircea ar fi ocupat atunci și părți din fostele țarate bulgare (Marieta Chiper, *Mit sau adevăr? Pe marginea unor însemnări din secolul al XVIII-lea referitoare la titlul lui Mircea cel Mare*, în *RdI*, XXXIX (1986), 7, p. 699–704). Cunoscută doar prin „copii” de secol al XVIII-lea, expansiunea sud-dunăreană a lui Mircea ar putea fi întregită, *valah* însă, prin mărturia athonită de mai sus.

¹⁶ Vezi aici notița lui P. Ș. Năsturel, *A propos d'un document de Kastamonitou et d'une lettre patriarcale inconnue de 1411*, în „Revue des Études Byzantines”, XL (1982), p. 211–214.

¹⁷ *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople*, editor J. Darrouzès, I, *Les actes des patriarches*, 5, 1310–1376, Paris, 1977, nr. 2014, p. 12–13. Din 21 mai 1416, noul patriarh era Iosif al II-lea (unul dintre artizanii Unirii de la Florența), fiul lui Ioan Șișman, marele dușman bulgar al divizaților Basarabi. Vezi V. Laurent, *Les origines princières du patriarche de Constantinople Joseph II († 1439)*, în „Revue des Études Byzantines”, XIII (1955), p. 131–134.

¹⁸ Datorită contextului politic, interdicția nu poate fi socotită doar o exprimare standard.

¹⁹ Alt subiect care trebuie restudiat; vezi aici Mark Whelan, Al. Simon, *The Moldavian Lady and the Elder Lords of the East*, în „Transylvanian Review”, XXIV (2015), 3, p. 113–129.

²⁰ Legătura specială dintre comunitatea de la Zografu și Dometian și felul unic (de-a dreptul domnesc) în care el a devenit stareț la Bistrița și la Neamț în 1407 (Liviu Pilat, *La începutul relațiilor moldo-athonite*, p. 60) indică o relație moldo-athonită sensibil anterioară anului 1416.

²¹ Vezi și Alexandru Pânzar, *Părinte și fiu. Despre înrudiri metaforice și de sânge între domni ai Moldovei și mari duci ai Lituaniei*, în „Analele Putnei”, XIII (2017), 1, p. 251–264.

²² Inutil poate de reamintit aici că, în istoria („neagră”) a lui Ștefan, 1466 a rămas drept anul corespundenței cu Dorotei de Ohrida, care, din nou, se cere reprivity, fără patimă.

²³ Imediat după ce tatăl lui Iancu, Voicu, a fost înstăpânit de Sigismund de Luxemburg la Hunedoara (1409), Mircea, până atunci stăpânul *Hunyadului* (identificat altminteri cu Bologa), a atacat Transilvania (*DRH*, D, *Relațiile între Țările Române*, I, 1222–1456, editori Ștefan Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, Viorica Pervain, București, 1977, nr. 113, p. 183). Reamintim astfel și o precizare din tratatul pomenit dintre Bogdan și Iancu, căzută și ea victimă exagerărilor naționaliste: „Și de asemenea Țara Domniei Mele [a lui Bogdan] și cu Țara Domniei Sale [a lui Iancu] să fie una [...]” (*DRH*, D, I, nr. 113, p. 183). În plus, după cum se știe, Bogdan a fost singurul domn căruia Iancu i-a cerut drept de refugiu.

²⁴ *Serbia (Podunavia sigur ca bază) și Bulgaria* (legată de Dobrogea, numită *A Treia Bulgarie*), promise de Veneția lui Ștefan la mijlocul anilor 1470, conturau deja tabloul. Acea *Bulgarie* trebuie extinsă – via *Pomorje* – spre sud, de-a lungul coastei, iar problema stăpânirii bulgare asupra Cetății Albe (baza cunoscutei *Parathalassii* a lui Alexandru I) se cuvine restudiată (această stăpânire a fost admisă de Gheorghe I. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă (Akkerman) au début du XIVe siècle*, în „Byzantion”, Bruxelles, II (1926), p. 153–168).

²⁵ Cazul lui *Merxus*, supus Ohridei, identificat inițial cu domnul Țării Românești și ulterior cu Mrkša Žarković de Berat și Valona (*Les registres*, I-6, 1377–1410, Paris, 1981, nr. 2975, p. 245–246), trebuie socotit cel puțin drept un indicator pentru necunoscutele rămase.

IN THE SUMMER OF 1466: THE ATHONITE RISE OF STEPHEN III THE GREAT AND
THE OTTOMAN FALL OF ATHLETE GEORGE CASTRIOTA SKANDERBEG
(Summary)

Keywords: Mehmed II, Mara Branković, Skanderbeg, Stephen III of Moldavia, Mount Athos, crusading, patronage.

In 1466, within less than three months, Stephen III of Moldavia took under his patronage the Monasteries of Zographu (May 10) and Chilandar (July 27), the monastic symbols of Bulgaria and Serbia on Mount Athos. The Holy Mountain was equally a pillar of anti-Roman resistance, a fortress open to Latin protectorate (*e.g.* that of Alfonso V of Aragon, king of Naples and the ally of John Hunyadi) and an Orthodox space of negotiations between the Catholics and the Muslim Turks (*e.g.* during the talks between Venice and the Porte, mediated by Mara Branković, the daughter of despot George and the widow of Sultan Murad II). In 1466, three years had elapsed since the head of the last Christian king in the Balkans, Stephen Tomasević of Bosnia, had fallen at the feet of Mehmed II (1463), and seven had passed since the same sultan, raised by his step-mother, Mara Branković, had taken Smederevo, the capital of the Despotate of Serbia (1459). In 1466, John Hunyadi's "heir" as the athlete of Christendom, the Albanian Skanderbeg, has about to collapsed in front of Mehmed. Murad II's son seemed on the verge of triumph against the crusader collation formed after the start of the war between the Ottoman Republic and the Republic of Saint Mark in autumn 1463. In fact, after the "crusader miracle" of Belgrade (1456), the power of the Turk had been harmed only twice: by John Hunyadi's, Matthias Corvinus, king of Hungary, who re-took Jajce, Bosnia's capital, on Christmas day 1463, and by Stephen of Moldavia, who re-won Chilia, at the Danube Mounds, in February 1463.

In Stephen's history, 1466 takes a secondary position in relation to the "mile-stone/key years" 1473 (the great campaign in Wallachia), 1475 (the battle of Vaslui), 1484 (the fall of Moldavia's harbours) or 1497 (the battle in the Forrest of Cosmin), although attention was drawn to 1466 (the year of the foundation of the Putna Monastery) that naturally connected the conquest of Chilia (1465) "to" the battle of Baia (1467). Either out of excessive interpretative prudence, or because an expansion of the research coordinates weakened desired interpretations, 1466, even when it received the due attention, was often viewed outside of the chronological framework and of the regional political context.